

Дагъысманлы Қытамын

5/2019

ISSN 0132-9626

Кумыкский

Бары да зат яшлагъа...

Сизин акъчагъызыгъа...

Алдындағы гюнлер торунларымны да алып, денгиз ягъадагы паркадың яшланы майданчасына барған эдим. Нече-нече наслу гиччи заманларында мунда гъарсичеклерде чайқъалгъандыр. 5 кепекге сюйген чакъы заман ойнама бола эдинг. Гъали буса ярым сағыаттға бир яш учун 200 манат төлеме тише. Заманығыз биттендөкъ, тергейген адам гелип, шоссағыят эсигизге сала.

Биз яшланы гъакъында кёп айтабыз. Бизин гележегибиз, умутубуздейбиз. Оланы оғысювюне нечик шартлар болдурма тарыкъын сейлейбиз. Шо, озокъда, тюз...

Тек нечакъы биз айта турсақъ да, шо янгыз сёзлер күйде къала...

Яшланы гъавайын ял алывуна ва оғысювюне не йимик шартлар болдурулгъан? Мунда аслу сёз, гъавайын деген сёз.

Бизде, гъатта гичипавлар учун гъакъызы гъар тюрлю акъкъатықълар берилеген ашойления пігъанлар. Не айтсақъ да, жағыл ағылолеге көмек бола эди. Мен билеген күйде, бары да яшлар учунгъу кружоклар, спорт секциялар, бийив школалар ва шолай башгъалары ата-аналардан акъча жыя. Аз акъчалар да төленмей. Узатылгъан гюнлени, гюплени иши де гөземеликке күруулгъан. О заманда да яшны биринчи класъга къабул этегенде, ол охуп бажармайгъанына тамаша болалар...

Бизде гъакъыга ишлейген яшлар бавлары да, школалар да бар. Тек адатлы дагыстан алапагъа ишлейген ата-ананы шонда авлетин бермеге бир имканлыгъы да ёкъ. Эгер де, мен шону Интернетде язған болған бусам, сеслевивлер ағылып гележек эди. Сайки: «Төлеп болмай буса, еринде

иннемей турсунлар»... Олай болған сонг, биз не жамиятны къурабыз? Не чагындан берли яшлар «өъзлени ерин» билме герек?

Гъалиги яшлар да башгъадыр деп эсимегеле. Инг башлап оъзлени пайдасын ойлаша. Шогъар оланы уйде, школада, орамда уйрете.

Бираз алда Дагыстан маълумат агентликни сайтында янгы хабарны охуйман:

«Март айны 25-нде яшлар ял алғыян «Солнечный берег» деген центрда янгы билим берив проект—гележекдеги ёлбашчылары школасы ачылғын. «Просвещение» деген академияны маълумат бўюю билдириген күйде, проект яш наслуну арасында бажарывлу, далапчылыкъга иштагълыгъы барланы тангламакъ учун куруулгъан. Проектде 12-15 йыллыкъ чакъындагъы яшлар ортакъчылыкъ эте. Дарслар яйлыкъ каникуллары вакътисинде юрюлежек. Яшлар бизнес планлар къурма, ишин алдынлыкъ яйдалагъа гёре тизме, айланасына команда жыймагъа уйренежек ...»

Билмеймен, сиз нечик гёресиз, тек шо мени онча сюон-дюрмеди. 12 йыллыкъ яшланы ёлбашчылыкъ ва далапчылыкъ гъонерлеке уйретме тарыкъмы экен? Инг алдын башгъя янлагъа тергев берме тюшмейми?! Башчылыкъ этме уйретегенни орнуна яшлагъа шо чагында рагъмулукъу, къурдашлыкъы гъакъында хабарлама тюшмейми? Билмеймен...

Тюз ёл булан сама барабызмы, ёлдашлар?

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

МАЙА АКАЕВА: «АДАМЛЫКЪДАН УЛЛУ БАЙЛЫКЪ БАРМЫ?»

Артдагъы йылларда эргишиге бир нече къатын алмагъа ярай деп айталар. Мен шогъар рази тюгюлмен. «Къуранда шолай язылгъан буса, янгыз шо сёзлени охуп къоймай, артында язылгъанларын да охугъуз», – деп айтагъан кююм бола. Мен дёрт къатынны бири болуп болмас эдим..... 5

НАСИПНИ СЫРЫ НЕДИР?..

Неге гъалиги жағыиллер алдагъы мердешлеге арт бере деп ойлаша къаламан. Биз эрибиз булан яшларбызыны гъариси нечик охуйгъанын, нени ойлашагъанын, гъар-бир затгъа нечик къыймат берегенин биле эдик. ... 10

ОЛТГЕН ЗАМАНЛАРДАН ГЕЛГЕН ЗЕНГ...

Башгъасында суд яшлар таба-гъан уйде ишлейген врачны ва тувгъан яшлагъа янгы ата-ананы излейген арачы къатынны такъсырлагъан деп билдириле. Олар улантьяшланы 500 минг манаттгъа, къызызъяшланы буса 400 минг манаттгъа сата болғана.....26

ГЕРТИ НАСИП ТАПМА КЁМЕК ЭТЕ

–Сиз тамаша болажакъызыз. Тек Дагыстанда яшгъа токтап болмайгъанланы санаву Россиядагы орта гёрестивлерден 1,5 керенге артыкъ. Бизде бар маълуматлагъа гёре, шолай ағылолени умуми санаву 25 минге етише.35

«ЭКИ ЯЛЫННЫ АРАСЫНДА ЙИМИКМЕН...»

Мен «Ростелекому» Дағыстан филиалыны прес-къуллугъуна чыкъмагъа разилигимни берегенде, шо ишде темирчи тёшнү ва уллу чёкючню арасында йимик болажагъымны билмей эдим. Журналистлеге яхши боламан десенг, оъзюнгню башчыларынг булангъы аралыкъларынг бузулмакъ бар. Компанияны бетин этемен деп айлансанг, журналистлени хатири къалажакъ. Демек, дайм бир тамаша инче дазуда, эки ялынны арасында йимиксен... Маълумат къуралларда ишлейген журналист не язажагъын, не ойларын аян этежегин оъзю танглама бола. Прес-къуллукъда буса бир тюрлю дазулар бар, ишиңгни компанияны политикасына гёре къурма борчлусан...

Бизин Лейла Челебиевна Солтanova булангъы лакъырыбыз шолай башланды.

—Уллу, белгили компанияны прес-къуллугъуну башчысы болмакъ учун хыйлы гүнерлер тарыкъдыр. Сиз «Ростелекомгъа» нечик гелдигиз?

—Магъя таклиф этдилер, мен де къаршылыгъымны билдирип болмадым.(Күлөй) Озокъда, мени учун шо къаравулланмагъан күйде болмады. «Дагсвязинформнүү» башчысы(бизин къурумну аты алда шолай эди) магъя шо къуллукъну тезден берли таклиф эте эди. Мен разилигимни бермей турдум, буса да, ахырда шо коллективге къошуулдум. Оъзге ишде оъзюмню сынап къарамагъа тарыкъ деп ойлашдым.

—Прес-къуллукъга чыкъын адам журналист касбусун унута дегенге разимисиз?

—Гъар адамдан оъзюндөн гъасил боладыр. Яхши прес-секретаргъа журналист сыйнаву болмакълыгъы бек агъамиятлы. Озокъда, бир тюрлю башгъалыкълар бар: эгерден журналист агъвалатны охувчулагъа болгъан чакъы тюз күйде етишдирме тарыкъ буса, прес-секретаргъа инг алдын оъзю ишлейген къурумну ихтиярларын гёз алдатутмагъатюше. Журналист ва прес-секретар бир медальны эки яны тюгюл. Бир-бирде рас геле, бир-бирде арек бола. Тек эки де касбуда бир йимик янгы агъымлагъа, къайдалагъа тергевлю болма, сесленме, оъз ишинде къоллама герек. Озокъда, башлапгъы вакътилерде сыйнавтоплама тюшдю, хаталарсыз да болмай къалмады.

—Сизин прес-къуллугъугъуз, мен билсем, республикада биринчилерден болуп къурулгъан?!

—Мен «Дагсвязинформгъа» ишлеме тюшгенде, Дағыстанда гъали биз англайгъан күйдеги прес-къуллукълар ёкъ эди. Сени аслу борчунг— брифинглени, прес-конференцияланы, компания ишин суратлайгъан оъзге чараланы оытгермек, жамият булангъы аралыкъланы беклешдирмек, болгъан чакъы компанияны ишин арив этип гёрсетмек. Мекенли, ачыкъ салынағъан талаплар. Амма яшырып да нетейим, шоланы яшавгъа чыгъарағъан күйлерине мен бугюн де уйренип тураман. Шо бир оъзтөрече илму.

Мен шулай имканлыкъдан пайдаланып «Ростелекомда» ишлейгенлени касбу билимлерин артдырывгъа айрыча тергев берегени учун, ону ёлбашчыларына баракалламны билдиригеме сюемен. Сессиялар, форумлар, семинарлар, тренинглер...къайсын-бирин айттарсан. Бугюн дюньяда бары да зат шонча да чалт алышина чы, хантавлукъ этсөнг сонг нечакъы къувсанг да артындан етишип болмажакъсан. Конкуренция деген тогъатартында дайм утдуруп туражакъсан. Ишин янгы башлайтканлар менден насыгъатлар тилем бола. Заман гетип оланы бир нечеси республикада ингде яхши программистлер деген атлагъа ес болгъян. Олар мени гъатта оъзлени муаллимине гысаплай.

—Сиз прес-къуллукъда 22 Ыыл ишлөгөнсиз. Шо вакътини ичинде не йимик алышинывлар болду?

—Бугюн идараланы, къурумлана прес-къуллугъундан къайры, жанлы күйде реклама этеген агентликлери де иш гёре. Кёбюсю гиччи компаниялар олардан кёмек излейлер. Тек Сбербанкны, Пенсия фондну, министерликлени, аманлыкъны къоруйгъан къурумланы байлавлукъ булан таьмин этеген «Ростелеком» йимик компанияны имканлыкълары кёп уллу. Эгер де, алда бары да ишни оъзюбюзгө этме тюшэ эди буса, гъали иш гъар тюрлю бёлжоклөгө пайлангъан. Тек асувлу натижагъа гелмек учун, барыбыз да бир муратгъа ишлейбиз. Бизин компания алдынылы техника булан ясандырылгъан Шо саялы

байлавлукъ булан таъмин этегенден къайры, оызге къуллукъланы да күтебиз.

–Не къуллукъларды?

–Ойр чалтлыгъы булангъы Интернет, «Гъакъыллы уй», «Гъакъыллы шагъар» деген хас программалар... Мисал учун, ишде де олтуруп, телефонунгдан таба мобилный сервислерден оызюнгню уюнгдеги гъалны тергеме боласан. Шо яшларыгъыз янгыз къала буса, яда сиз ағылюгъоз булан отпускагъа гетген бусагъыз айрокъда онгайлыш.

Тергейгенден къайры, ата-анасы яшлары ачгычланы унутуп къалгъан буса эшиклени ачма бола, ярыкъланы сёндюрме, сувну, газны бегитмеге де бажарыла. Шо технологияланы генгкүйде яймакъ учун, биз регион журналистлени арасында конкурслар ойтгеребиз. Бизин телевидениеде ишлейген касбу ёлдашыбыз шо конкурсну утуп, видеокамера булан савгъатланды.

Биз янгыз акъча къазанып къоймайбыз, хыйлы рагьмулу проектлерде ортакъчылыкъ этебиз. Спортну, маданиятны якълайбыз. Шону булан бирге оызюбюзню къуллукъларыбызын да таклиф этме унутмайбыз.

Бираз алда биз Даггосфилармания булан бирче уллу проектни яшавгъа чыгъардыкъ. Зарифа Абдуллаева ва Ирина Нахтигалны гъарақаты булан «Музика–бары да наслулар учун» деген тизив фестивальны ойтгердик. Ондан къайры, сакъатланы, тарчыкълыкъга тарыгъан ағылюлени якълайбыз.

–Прес-къуллугъузну маълумат къураллар булангъы байлавлугъу нечикдир?

–Шо иш даим ара бёлмей юрюлюп тура. Биз оланы иштагыланы дырма къарайбыз. Олар булан байлавлукъну тутуп бажарма да герек. Бир-бирде пелен затны язмай къойсана, деп тилеме тюше яда материалны алгъасавлу күйде чыгърмаса ярамай деп уьстюне барасан.

Журналистлер учун конкурслар, прес турлар, сапарлар, ёлугъувлар ойтгеребиз. Шо да бизин ишибизни бир къайдасы. Бираз алда Кыбыла медиа клубну биринчи генгеши

болду. Гъар тюрлю регионлардан гелген 40-дан да артыкъ журналист Къара денгизни бойларындагы пансионатда ерлешген эди. Оытесиз пайдалы ёлугъув болуп токътады.

–Шолай прес турланы аслу мурады недир?

–Биринчилей, бир-биризни яхши таныдыкъ, ювукъ болдукъ. Ондан къайры, хыйлы янгы программалар булан байындыкъ. Энни шоланы оыз ишибизде де къоллама къаражакъбыз.

–Яхши прес-секретар болмакъ учун инг алдын не затгъа тергев бермеге тарыкъ?

–Прес-секретар кёп чыдамлыгъы булангъы адам болма герек. Язып-бузуп бажарагъандан къайры, журналистлени ишлейген къайдаларына уйренмесе ярамай. Ондан къайры, къурумчулукъ пагъунг бар буса, ишинг бир заманда да акъсамажакъ. Шо сагъа алдынга салынагъян масъалаланы паraphat за заманында чечме ёлларача. Сонг

оызге социал селлеке айрыча тергев бериле. Яхши секретар шону да гъисапдан тюшнормеге герекмей. Неге тюгюл, шоланы миллионлар булан адамлар къоллай. Оланы кёбюсю шондан маълумат алалар. Ювукъ арада газетлени, телевидениени девюрю битеҗек, бары да ерни Интернет ележек деген ойлардан къоркъма тюшмей. Олар бир-бири булан тыгъыс байлавлукъда ишлейгени гъали гёрюнтоп тура.

–Ишигиз сизге ағыль яшавгъузгъа пуршав этмейми?

–Мен англайгъан күйде, гъалиги къатынгиши ишин де кютоп, ағылюсюн де юрютоп бажарма герек. Озокъда, гъар-бир затгъа этишметинч тюгюл. Амма гъаким боламан деп, ағылю насиппен къуру къалмакъ – къатынгиши учун кёп уллу тас этив.

–Сиз артыкъ талаплы адам йимик гёрюнесиз. Гъар сёзюгүзде, гийинеген кюогюзде ич низамыгъыз бары билине. Шо

дагъы да къошар эдим. Документлени айланывуна байлавлуп программаланы яхши билме тарыкъ.

–Прес-секретар деген касбуну гележеги бармы?

–Мени гъисабымда, журналистлер йимик прес-къуллукъларда бир ерге де ёкъ болуп гетмежек. Маълуматланы профессионал тилден адамлар англайгъан тилге гёччөрөген касбучулар даим талап этиле. Гъали халкъ булан байлавлукъ юрютеген Интернетдеги майданчалагъа, каналлагъа, масала, Фейсбукугъа, Инстаграмгъа ва

телевидениеде ишлейген вакътилерден къалгъан варисликми?

–Балики, мен асгер къуллукъчуну ағылюсюнде тувгъанлыгъым таъсир этгендир. Атам-анам булан биз уллу уылкебизни болмагъан ерлерин къалмады. Оызюм мен Къабарты – Балкъарияны Прохладное деген шагъарында тувгъанман. Ондан сонг биз тургъан ерлер Электросталь, Воронеж, Капустин Яр, Къазахстан, Украина... болуп токътады. Мени яш заманларым асгер гарнизонларда ойтдю. Орта школаны битдирген сонг анадаш

ватаныма, Дагъыстангъакъйтдым. Магъачъалада Дагъыстан университетнитыштилдер факультетини немис бёлгүюне охума тюшдюм.

—Неге немис тилни тангладыгъыз?

—Мен асгер таржумачыланы институтуна тюшме сюе эдим. Тек атам шогъар рази болмады. Шо саялы Магъачъаланы танглама тюшдю. Университетни къызыл дипломгъа битдиргенде, мени аспирантурагъа бакъдырма сюйдюлер. Тек мен о замангъа уйленген эдим. Эрим булан Рутул райондагы Мюхрек деген анадаш юртубузгъа гетдик. Эрим де шо юртдан. Гъатта бизин уллаталарыбыз хоншуулар эди.

—Сизге ер-ерден гёчюп турма тюшген адамгъа, янгы шартлар къыйын тиймегендир?

—Тюзюн айтгъанда, тавдагъы яшав бираз башгъа, башлап къыйын гёрюндю. Мен алда ойназымы, къайдасы булангъы асгерчилени яшлары булан гъакълаша туруп гелгенмен. Мени асгерчи тюгюл адам булан уйленип боларман деп бир де эсиме гелмей эди.

—Гъали офицерни ағыллюсю болмагъаныгъызгъа гъёкун-меймисиз?

—Гъёкунмеймен, гёз алгъа гелтирип де болмайман. Арты-алды ёкъ гёчювлөр. Яш заманымда асгерчини къатыны болмакъ нечик къыйындыр деп ойлашмай эдим..

—Сизин эригиз ким болуп ишлей?

—О да мени йимик яратывчу касбуну юрюте. Ол-художник, Магъаммат Магъамматов. Суратларынытюбюне Пираевич деген атны яза. Художниклени союзуну члени, ДГПУ-нудоценти, ДГТУ-нусурат этив кафедрасыны заведующий, Дагъыстанны ат къазангъан художники.

—Телевидениеге нечик тюшген эригиз?

—Биз Магъачъалагъа къайтгъанда, Пединститутгъа ишгө тюшдюм, немис тилден дарслар юрюте эдим. Шо заманларда анам бек авруй эди, огъар дайм тергев, къарав тарыкъ эди. Шо саялы сагъатлар булангъы иш мени рази эти эди. Устьствионе, биз институтгъа ювуқкъадатура эдик. Танышлардан таба ГТРК «Дагъыстанда» дикторну къуллугъуна конкурс билдирилгенин билдим. Шогъар башлап тергев бермедин. Газетлерден шо билдирив савыйл таймай турду. Бир де башгъа тюгюл, мени къаравуллайгъандай йимик болду. Бир гюн телефондан телеканалгъа зенгэтдим. Олар мени лакъыргъа чактырылар. Конкурсдан мен шоссагъат ойтдюм. Телевидениени о замангъы директору Феликс Астратъянцы пикрусуна гёре, мени тавшум, бет келпетим, билимим дикторну къуллугъуна бек къыйышывлу геле. Арадан бир жума да гетмейли, биринчилей «тұвра эфирге» чыкъым да 10 Ыыл диктор вәредактор болуп ишледим.

—Гъали алда йимик телевидениеде ишлеп болар эригизми?

—Гъали телевидениедеги иш бираз башгъачалай къуулгъан. О заманларда бизге бары да затны этмеге тюшээди: янгы хабарланы охума, берилишлени программасын гъазирлеме, билдиривлени онгарма, ойз берилишлерибизни юрютме, байрамлагъа байлавлу концерт программаланы тизме. Шо вакъти ГТРК «Дагъыстан» биргине-бир уллар канал эди.

—Гетмеге къыйын тюгюлмю эди? Сиз дайм адамланы гёз алдында эригиз ...

—Башлап адамлар сени таныма башлайгъаны кепинге геле. Тек ба-ра-бара шондан къавшаласан. Бизде орамда, транспортда танымайгъан адам буса да, сени булан лакъыр этме, гъакълашма сюе. Мени чи гъали де бир-бирде тавшумдан, бетимден таныйгъанлар бола.

—Къайтайм деген ойлар болмадымы?

—Сагъына эдим, тек къайтайм деген планларым ёкъ эди. Мен телевидениеде кёп боламан, иш ёлдушларымны уйстюне бараман.

—Сизин уланыгъыз Саркар Магъамматов—«Россия-1» каналыны тележурналисти. Ол сизин ёлугъузуну узата. Ону бүтүн Дагъыстан ва Россия таный. Сизин дагъы да яшларыгъыз бармы?

—Мени эки уланым бар. Уллусу Руслан бизин яратывчулукъ иши-бизден кёп арек адам. Ол ойз бизнесин юрюте. Саркарны сиз таныйсыз. Олар мени—аркъатаявум. Тизив ағылолери де бар. Оланы яхшылыгъындан мен уллана да болдум.

—Гъар заман къатынларыбыз-гъашу соравнуберемен. Гъар-бир затгъа заманыгъыз нечик етише?

—Мен яшавум кёпренкли болгъаны сюемен. Неге тюгюл, сен ялкъама башлагъанда, къолунгдан бир иш дечыкътмай. Эгер де, яшавунгярыкъ ағывалатлар, гыслер булан толгъан буса, бары да ишинг алгъа юрой. Бүтүн Россияда йимик, Дагъыстанда да иш хыйлы заманынгны ала. Ишингни бажарывлу, берилип, ойрдаражада күтө бусанг, шо сагъа бир заманда да тынч гёрюнмежек.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

АГЬЛЮ, ДОС-КЪАРДАШ ВА ХОНШУ АРАЛЫҚЪЛАР

(ТИОРК ХАЛКЪЛАНЫ АЙТЫВЛАРЫ
ВА АТАЛАР СЁЗЛЕРИ)

Абдал къонакъ уйню есисин ашатар (чуваш)
Агъайлары бай буса, ашайгъаны май болур (къазах)
Агъангны алдында эниш бол (шор)
Агълюсюз эрек – емишсиз терек (хакас)
Агъаланы алтын къаласындан анамны къошу
артыкъ (къазах)
Агъачсыз къазан къайнамас, анасыз бала ойнамас
(тюркмен)
Агъа-ини татывлу буса–ат кёп, гелинлөр татывлу
буса–аш кёп (къазах)
Айран алма гелген сонг, сукарынгны яшырма
(ногъай)
Акъсакъ булан яшасант, акъсамагъа башларсан
(шор)

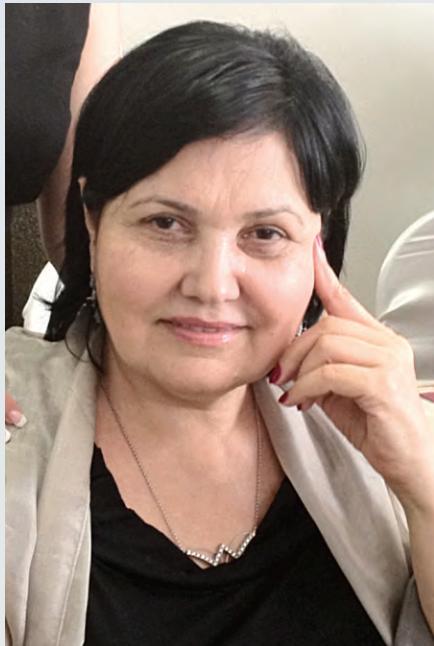

**Ана ою балада,
бала ою гъавада (тува)**

Алагъанда арслан, берегенде чычкъан (шор)
Ана рази – алам рази (уйгур)
Ана уйню берекети (уйгур)
Ана сют булан гирмеген, тана сют булан гирмес
(къырым татар)
Асилсиз атгъа минсе, атасын танымас (къумукъ)
Атасы гёргеменни, баласы гёрер (тува)

Атасына яхшылыкъ этмегендөн яхшылыкъны
къаравуллама (ногъай)
Атаны хадириң ата болгъанда билерсен (къазах)
Атанга ургъан таякъ, бир гюн уланынга да тарыкъ
болур (гагауз)
Ата уйретген окъ этер, ана уйретген тон этер
(къумукъ)
Атгъа минген атасын танымас (башкырт)
Атны байлап, яшны сёйлеп уйретер (тува)
Атынг яман буса сатып къутуларсан, къатынынг
яман буса нечик къутуларсан (къараим)
Ата – билек, ана – юрек (татар)
Ач гелгенни тойдур, геч гелгенни къондур (хакас)
Ашынг ёкъ буса, къашынгны бер (тюркмен)
Аш болмаса–сёз болмас (къаракъалпакъ)
Байталдан айрылмайгъан гюлюк йимик (якъут)
Бала юрекни гюлю, гёзлени нюрю (къазах)
Бала оюнгъа тоймай, ана юхугъа тоймай (къыргъыз)
Баланы яшдан, къатынны башдан уйретер
(къырым татар)
Башлап оъзунге бакъ, сонг накъыра къакъ (уъзбек)
Башынга гелмесе, баланга гелер (якъут)
Башын жувмайгъан къатын, айыпны битге салар
(шор)
Бер десенг бетин бура, ма десенг гъазир тура
(якъут)
Бетлемеге къызынг бар, урушмагъа –къатынынг
(якъут)
Беш къардаш бириксе, беш юз черив де енгмес
(алтай)
Бир авулда минг къардашынг болгъанча, гъар
авулда бир къардашынг болгъан яхши (къазах)
Борч болгъан ерде, дослуқ бузулар (азербайжан)
Гелинлени айыргъан, къысырдан да къуру къалар
(чуваш)
Гиччини абурламагъан, уллугъа да тынгламас
(тюркмен)
Гюлнүю сюйген, тегенеклерин де сюй (уъзбек)
Денгиз толкъунсуз болмас, юрек сюювсуз болмас
(тюрк)
Дос къыйынлы гюн табылар (азербайжан)
Дос-къардашны сыйласант–дюньялагъа сыймассан
(къазах)
Доссуз яшав – тузсуз ашав (ногъай)
Емиш бермейген терекге таш атмай (уъзбек)
Етишген къызгъа ерленген ат да гёрюнмей
(къумукъ)

Гъазирлеген Алав АЛИЕВ

Майя Борисовна Акаева Хасавюртда тувгъан. 1971-нчи йылда оркызматлар булан шағардагъы 1 номерли школаны битдирип, Дагъыстан медицина институтгъа тюшген. 1977-нчи йылда институтда охувун къызыл диплом булан тамамлагъан ва Хасавюртда невролог болуп ишлеген. 1990-2000-нчи йылларда Хасавюрт район больницаны неврология бөлүгүнө заведующий болуп чалышгъан. Агълюде тувулунгъан гъал булан байлавлу болуп, беш йыл Магъачкъалада республика больница да ишлемеге тюшген, 2006-нчы йылдан тутуп, бугунге ерли «Здоровье» деген дианостика центрны заведующий болуп ишлей. Тюрлю-тюрлю йылларда Къазан, Пенза, Москва шағарларда, Прибалтиканы да көп керенлер Магъачкъалада билимин камиллешдирген. Дагъыстан Республиканы ат къазангъан врачи, оркызматларды врачи.

Майя АКАЕВА:

«АДАМЛЫКЪДАН УЛЛУ БАЙЛЫКЪ БАРМЫ?»

Эгер де, агъвалатланы алышдырып болмай бусант, агъвалатлагъа оздыкъаравунгну алышдыр.

Марк АВРЕЛИЙ

Зарипат юрги авруп ятагъан хоншусу Асиятны гёргемеге барып:

– Нечиксен Асият? Доктор чакъырдынгмы? – деп сорай.

– Доктор да гелди, дарманлар да иченен, тек къолайлыкъ ёкъ, – деп кант эте хоншусу.

– Асият, Майя Борисовна деген докторну чакъырсанг ярамаймы?

– Майя Борисовна юрек аврувдан доктор тюгюл чю. Ол нерва аврувланы багъагъан доктор, – дей Асият.

– Волагъ, ол не аврувланы багъагъаны билмеймен, тек шону или-

якълы сёйлевионден къайсы аврув да къолай чы бола, – деген Зарипат.

Гертилей де, Майя Борисовнаны кабинетини алдында башларын да салландырып, пашман токътагъан, ону янындан иржайып, шат болуп чыгъагъан аврувланы гёргенде, Зарипатны сёзлерини гертилигине тюшюнесен.

Асилюзлю, исси сёзлю, сынавлу невролог Майя Борисовна Акаева булангъы лакъырлашывну муна гъали сизин тергевюгюзге де бебиз.

– **Майя Борисовна, Сиз бугун башын тутгъан диагностика**

центр ачылгъанлы көп болмай. Адамлар учун мунда не йимик шартлар яратылгъан?

– Центр ачылмакълыкъ – районну халкъы учун уллу савгъат. Шо савгъат да о замангъы Хасавюрт районну башчысы Алимсолтан Абсейитович Алхаматовну ва Анвар Магъмутович Азаматовну къастлыгъы булан болду. Аврувлар бизде озлени бары да яндан тегин тергетип болалар. Озокъда, олар къолунда паспорт, страховой полис ва озлэр яшайгъан ерден бизге кагъызы болмагъа герек. Гыали аврувлагъа алда йимик медицина ясандырывлардан чыкъмакъ учун, Магъачкъалагъа, не де башгъа шағарлагъа бармагъа тюшмей. Неге тюгюл де, бизин центр да

янгы ясандырывлар булан таъмин этилинген.

– Компьютерлер, янгы ясандырывлар адамны санларыны ингде теренинде ерлешиген аврувланы табагъаны докторлар учун уллу көмекдир?..

– Озокъда дюр. Тек гъар доктор шо ясандырывлар гёрсетеген затгъа инанып къалмай, оз билимин къоллап аврувну юрегинден сезмеге герек.

Аппарат гёрсетген суратны тюз англап, аврувну тюз бакъмакъ учун, докторну да терен билими болмагъа тюше. Янгы аппаратлана къолламакъ учун гъар доктор билимин камиллешдирмеге, теренлешдирмеге герек.

– Халкъ арада бары да аврувну башы нервалар деп айтыла. Шолай дюрмю?

– Бары да болмаса да, кёплери дюр. Бу къарсалаву заманда нервалары сав адам ёкъ да ёкъдур деп эсиме геле. Алдагъы йыллар булан тенглещиргенде, нерва аврувланы санаву нечакъы да артгъан. Хоншудагъы Мычыгъыш Республикадан гелегенлер де кёп. Озокъда, булав гъал туулмакълыкъ онда болгъан агъвалатлар булан байлавлу. Адамланы яшав гъалы нечакъы да къыйынлашгъан. Шолай гъал адамлана нерваларын бузмай болмай.

– Майя Борисовна, Сиз нечик ойлашасызы, докторну ишинде ингде аслу зат недир?

– Бизин ишибизде де, башгъа ишде де ингде аслу зат – адамлыкъ деп эсиме геле. Не ерде де, не заманда да адамлыкъ биринчи ерде болмагъа тюше. Докторлар буса айрыча таза ва намуслу болмагъа гереклер. Неге тюгюл де, биз адамлар булан ишлейбиз.

Бизин медицина къуллукъчулардан мен биринчилей аврувлангъа бакъгъан якъда тазалыкъны, англавлукъну, сабурлукъну талап этемен. «Гъар аврувну сиз янгыз ону гёзлеп турагъанда йимик къаршылагъыз ва ол дагъы да къайтып гелмегесюер йимик ёлгъа салыгъыз», – деп айтаболаман. Неге

тюгюл, аврувгъа оъзюне тынглайгъанлыкъ, англайгъанлыкъ, абур этегенлик къайсы дармандан да артыкъ таъсир эте.

– Сизин касбуғыуз – ингде къыйын касбулана бириси. Гечеде ёкъ, гюнде ёкъ дегенлей. Шу касбуну танглагъаныгъызгъа гъёкюнеген гезиклер болгъанмы?

– Болмагъан. Яшавда оъз еримни тапгъанман деп эсиме геле. Мен башгъа ишни юрютер эдим деп ойлашип даболмайман. Доктор касбу, озокъда, къайын, тек марипатлы.

– Сизнечикойлашасызы, тиштайпа учун биринчи ерде агълю, не де иш болма герекми?

– Озокъда, агълю.

– Агълю яшавну авур янын тиштайпагъа гётермеге тюше. Сиз ишни де, агълюндо де бир йимик нечик юрютесиз?

– Магъа докторлана агълюсунде тувмагъа наисип болду. Атам – патологоанатом эди, анам – врач-невролог, касбумда мени учителим эди. Къыргъа чыкъгъанда да, агълю къургъанда да доктор агълюге тюшдюм. Мени къайнанам Халжат Зиналовна – белгили гинеколог. Айтагъаным, магъа бир яндан да ишимепуршав болмагъан. Ингдеси, мени агълюм гъар заман да магъа англавлу янашгъан. Айланангны бары да сени сюөген, англайгъан, көмек этеген адамлар къуршаса, ишгемекъор янашмакъ гечилме де гечилмес.

– Майя Борисовна, гъар адамны да яшавунда наисипли мюгълетлери де, къайгъылы гюнлери де бола. Сизин яшавуғызда ингде эсде къалгъан мюгълетлер къайсыларыдыр?

– Мени инг наисипли мюгълетлерим – яшларым ва яшларымны яшлары булан байлавлу. Оланы устьюнлюклери, агълюлери, яшлары. Анағаяшларыны аманлыгъын билмекден уллу наисип боламы?..

Мени атам яшлай гечинди. Ол гетгенде мен гюнеш сёнген деп эсиме геле эди. Анама да: «Мама, папа оълген сонг гюнеш сёнген», – деп айта эдим. Ол да магъа: «Атан-

гдан сонг мени гюнешим де сёнген, къызым», – дей эди. Йыллар гетип, анам гечинген сонг англадым, авлетни гюнеши ана оълсе сёне болгъан экен...

Мен бугюн оъзюн ана да, уллана да болсам да, анасыз бир етим къалгъан яшман деп эсиме геле.

Озокъда, анадан сонг'къалгъан яшлар якъ-якъгъа чачылып къалмай, сыйкълашма герек бола. Арасында къайсы буса да биригине ананы орнун тутмагъа тюше. Бизин агълюде ананы ерин мен тутугъанман деп эсиме геле. Гиччи уланкъардашымны анам йимик асырама, аявлама къаст этемен. Ол да магъа анасына йимик янаша.

– Яшавда неден къоркъасызы?

– Янгызлыкъдан къоркъаман. Аз замангъа янгыз къалсам да, юрегим къутуруп гете. Мени анам да: «Янгызлыкъдан Аллагъа сакъласын», – деп бола эди. Янгызлыкъны гётерип болмасман деп эсиме геле. Аллагъ мени янгыз къоймасын. Сонг да, мен ят шагъарларда, ят эллэрде туруп болмайман. Оъзюмню шагъарымдан чыкъсам, мени юрегим бир тамаша талчыкълы гъалгъа тюше. Неге тюгюл, Хасавюрт мени уюм деген гыс жаныма синген. Орамдан гетип барагъанда таныйгъанлар да, танымайгъанлар да иржайып, салам берип оътегени, дюньяны малына тиймейми?

– Майя Борисовна, эргишиден нени гечип болмас эдигиз?

– Намартлыкъыны. Артдагъы йылларда эргишиге бир нече къатын алмагъа ярай деп айталар. Мен шогъарразитюгюлмен. «Къуранда шолай язылгъан буса, янгыз шо сёзлени охуп къоймай, артында язылгъанларын да охугъуз», – деп айтагъан кююм бола. Мен дёрт къатынны бири болуп болмас эдим.

– Сиз ватандашларыгъызгъа не деп айттар эдигиз?

– Аврумагъыз. Бир-биревнүү англап, якълап яшагъыз. Бу къыйынлы яшавда адамлыкъдан уллу байлыкъ къалмагъан.

ГЁГЮРЧОН АТАЕВА

«Орам етимлеге» айланмасын учун...

Республикада ата -анасыны янындан тергевсюз къалгъан яшлагъа ва къыйынлы яшав гъаллагъа тарыгъан агълюлеге этилелен кёмек хыйлы соравланы тувдур. Ватандашланы арасында шо ишни юрютеген пачалыкъ къурумлакъа бакъгъан якъда толу инамлыкъ ёкъ десек ялгъан болмас. Гъали шону себепперин ахтара турмайыкъ. Ондан къайры, артдагъы вакътилерде шо тармакъда бир тюрлю яхши алышынывлар эс этиле. Шо якъдан уылгю гъисапда Магъачкъаладагъы гъакъылбалыкъ болмагъан яшлар учун къурулгъан социал центрны айрыча эсгермеге ярай. Бугюн центрны иши гъакъында ону директору Аминат Абакарова хабарлай.

— **Б**изин центр 1997-нчи йылда ачылгъан. Аслу борчубуз — къысгъача айтгъанда, тергевсюз къалгъан, бир тюрлю четим гъаллагъатюшген яшланы болгъан чакъы тез адатлы яшав къайдалагъа къайттармакъ.

— Центрны Яшлар уюнден не башгъалыгъы бар? Бир-бир ата-аналарда сизгетюшген яшлар дағы уйлерине къайтмай къала деген къоркъунчлукъ бар...

— Центр полиция бёлюк яда колония тюгюл. Биз такъсырлайгъан идара тюгюлбюз, кёмек этеген идарабыз. Яшланы ата-анасындан айырмакъ деген мурадыбыз ёкъ. Бизин аслу борчубуз не экенни мен эсгерип гетдим. Такарлап турмакъны тийишлігөрмеймен. Ағылоперинде гъар тюрлю якъдан къыйыкъсыты-

лып, яшав масъалалар булан бетгебет янгыз къалагъан яшлар бизде бютюнбашгъа, мердешли, низамлы, уылгюлю ожакъларда юрюлген гъаллагъа тюше.

Эсигизде бар буса, 90-нчы йылларда уюн къюоп, тергевсюз къалгъан яшлар айрокъда кёп эди. Пачалыкъ яшлар уйлери шо гъалны тюзлемеге гъазир тюгюл эди. Шо саялы янгы къайдалар, янашывлар тарыкъ болду. Алда саякъ юрюйген яшны кириндирип, ашатып, не болгъанны сорап, агълюсюне къайтара эди яда етимлер сакъланагъан идарагъа бакъдыра эди. Центрны иши буса башгъачалай къурулгъан.

Центр, озге къурумлар булан бирче, гъакъылбалыкъ болмагъан яшлагъа психология, медицина якъдан кёмек эте. Оланы законлу ихтиярларын якъламакъарай. Гъар тюрлю касбулагъа уйрете. Ону гележек яшаву булан байлавлу масъалаланы да чече. Яшлар центртюшгенин биз шоссагъат оланы ата-аналарына билдиребиз.

— Центр нече яшны къабул этип бола ва сиздеги шартлар нечикир?

— Бир вакътини ичинде бизде 3 йылдан 18 йылгъа ерли чагъындағы 137 яш сакъланма бола. Центр ерлешген бинада алда яшлар баву болгъан. Бизин къурум аудио, видео техника булан толу күйде таъмин этилген. Центрда айрыча медицина, психология кабинетлер, музыка ва

бийив зал, агъач ва тигив устаханалар бар. Тарыкъ-герегибизни оз транспортубуз булан күтебиз.

— Яшлар центртгъа не гъалда тюше?

— Озокъда, орамларда къалагъан, адамшавлу ашамайгъан, гечелени подвалларда, ташлангъан уйлерде юрютеген яшны гъалы нечик болсун?! Башлап сёйлеме де сюймей. Билим даражасы да макътанардай тюгюл. Савлугъу да осал. Врачларыбыз тергеген сонг, эгер де огъар тийишли медицина кёмек тарыкъ буса, шоссагъат больницаға бакъдырабыз. Янгы шартлагъа бек шекли күйде къарай. Амма 5-6 ай оютуп, танымасдай алышына, жанлана, гёнгю ачыла.

— Олар сизге нечик тюше?
Оъзлэр геледир деп читурмайман.

— Бир бирде полиция гелтире. Ондан къайры, яшлар центртгъа судну къарапы булан тюшеген гезиклер бола. Суд жинаятчылыкъ этген яшны колониягъа йиберип эркинликден магърюм этме сюймей, бизге бакъдыра.

— Яшлар аслугъалда не себепден ожакъларындан къача?

— Инг алдын ата-аналаны ва оланны авлетлерини арасынdagы аралыкълар тюз къурумлакъында себеп болуп токътай. Яшларын гъатдан озуп ёнкүте яда артыкъ талаплы бола, къыйыкъсыта, олажа къол гётере. Шолай яшланы охувдан, пайдалы ишден тез гёнгю тая, терс гъаракатлагъа уруна. Ата-

анасы айыкъмай ичеген, наркотиклени къоллайгъан ағылуперден кёп яшлар къачып күтулма къарай. Ондан къайры, яшларын янғыз анасы оьсдюрөген ожакъларда ата тергев етишмей авлетлери пасат яшавгъа тарыйлар. Бир-бирде яшлар уйлерине къайтгъан сонг да олардагъы гъал яхши янгъабагъып алышынмай буса, олар къайтып бизин центргъа тюшө.

—Белгили күйде, яшланы арасында чакъ-чакъда эришивлюклер тувлуна. Сиз шоланы нечик алдын аласыз, токътатасыз?

— Разисизликлер, эришивлер не ерде тувлуна: орамда, школада, ағылуде... Озокъда бизде де бола. Биз олагъа тенглилери, уллулар булан оьзлени нечик тутма гerekни англатабыз. Лакъырны юрютюнно къайдаларына уйретебиз. Бир-бирине рагымулу, гъайлы күйде янашма чакъырабыз. Гъали де школагъа бармайгъанлагъа шону ёммакъланы, мультфильмлени кёмеги булан етишдирме къаст этебиз. Яшланы оьзлени де къуршап, рагымулукъун гъакында гиччирек пъесалар салабыз. Оланы юреклерин исиндирме къарайбыз.

Центрда яшлар чагъына гёре 9 гюпге бёлүнген. Гъар гюпге айрыча байлангъан педагог ва психолог бар. Яшлар учунгъу шартланы болгъан чакъы уй, ағылуп шартлагъа ювукъ этмеге белсенгенбиз.

Ондан къайры, бизде къолла-нагъан тарбиялав, охутув прог-раммалар центргъа тюшеген яшла-

ны гъалын гъисапгъа алынып къурулгъан. Дарсларда умуми билим берегендөн къайры, оланы сурат этивге, тигивге, агъач устала-къыгъа иштагъландырма къарайбыз. Яшлар 4 номерли школаны филиалында охуй. 9-нчу класны битгенлер аттестат алгъан сонг центрны къуллукъучуларыны кёме-ги булан гъар тюрлю коллежлеке охума тюшюп, билимлерин узата.

—Яшлар сизде нечакъы заман турат?

— Биревгө ағылюсюндеги къалма-гъал басылгъанча эки-үч гюн де таманлыкъ эте. Бир-бирде полиция бизге хапарсыздан тас болгъан яшланы да гелтире. Ата-анасы оланы шо гюнокъ яда артында гъюн алыш гете. Хыйлы заманлар турагъянлар да бар...

—Сизге шолай ағылупер, яшлар булан ишлейгенде не йимик ихтиярлар бериле?

— Биз оьзге пачалыкъ къурумлар булан тыгъыс байлавлукъда ишлейбиз. Тарыкъ буса оланы да ишибизге къуршайбыз. Эгер де, ағылуде бары да зат ёллу- ёрукълу буса, бирев де яшны ювукъ адамларындан айрып, пачалыкъ ида-рагъа бакъдырмажакъ. Тек бир затны ачыкъдан айтмагъа сюемен. Бузукъ гъалгъа тарыгъан ожакъ (акъча, къытлыкъ янын айтмайман) тюзевлю яшавгъа къайтагъан гезиклер сийрек ёлугъя. Шо заман биз тишишли къурумланы алдында тюзелмейген эр-къятынны ата-ана-

лыкъ ихтиярларындан магърюм этмек деген масъаланы салабыз. Шо лап артда, гъал алышынмажа-къ деп мекенли ойгъа гелген сонг гёрюлеген чара.

—Яш сизден сонг ағылюсюне къайтгъанда сиз ону гъалын, турушун тергеймисиз?

— Тергейбиз ва гъажатлыкъ тувулунса яшны къайтып центргъа алабыз.

—Коллективни гъакъында не айтма боласыз?

— Бизде касбусуна кёп йыллар багъышлагъан тизив педагоглар, психологлар ишлей. Оланы гъара-каты булан яшлар бюс-бютюнлей алышына. Мен олагъа къарап, бир-бир ата-аналагъа языгъым чыгъя. Авлетлериндеги шолай пагъмуланы гёрюп, къыйматлап болмагъанына талчыгъаман.

—Центр оytгереген чаалар кёпмю?

— Биз алданокъ къурулгъан про-граммаларыбызгъа гёре, адатлы байрамланы айтмагъанда, гъар тюрлю спорт ярышлар, эстафеталар, конкурслар, савлукъну гюнле-рин оytгеребиз. Бизде Ич ишлени Магъакъала шагъарны совет район бёлгююн инспекторлары кёп бола. Олар гъакъылбалыкъ болмагъан яшланы ихтиярлары гъакъында хабарлай. Орамда оланы не йимик къоркъунчлукълар къаравуллама болагъанын англата, яшланы хыйлы соравларына жаваплар бере.

—Шо чаалар барысы да оъзю центрда оytгерилемели?

—Гәр йыл яйлық каникулланы вакътисинде центрда турагъан яшлар лагерлерде ял ала.

— Орамда янгыз къалгъан яда къыйынлы гъалгъа тюшген яш оъзюнү гъакъында сизге билдирмө сойсе, сизин булан нечик байлавлукъ тутмагъа бола?

—Инг алдын яшлар оъзлени гъакъында гече де, гюн дө ишлейген инамлыкъны телефонундан билдирмө бола. **Телефонну номери: 8-800-2000-122.**

—Биз турагъан заманлагъа тынч йыллар демеге тилинг айланмай. Яш наслуну гележеги учун бир тюрлю къоркъунчлукълар, четимликлер арагъа чыкъгъан. Ата-анасы да сав тура, «орам етимлек» айлангъанлараз болмай. Гъалны алышдырмаса, чаралар гёрмесе, шолай яшлар яшавда ерин табып болмай, жамият учун тас болгъан адамлар болуп токътажакъ. Гъал бираз сама къолайгъа къайтаргъа, тюзелерге умут бармы? Сиз нечик ойлашасыз?

—Болмагъан буса биз мунда ишлемежек эдик. Бизин гёз алдыбызда яшлар центрдан башгъа адамлар болуп чыгъа. Оланы дюнья къаравлары алышына, яхшы хасиятлары тувулuna. Олар чагъына да къарамай, яшавунда тувулунгъан къыйынлы гъалдан чыкъмакъ учун бек гъаракат этелер. Мен олар уллу яшавун намуслу, гъалал күйде башлажагъына бек инанаман.

Озокъда, биз къаравулламайгъан гезиклерде боладыр. Биз бир агълюдей яшама, ишлеме къаст этебиз. Бизге уълкени ва республиканы гъукуматлары, белгили спортсменлер, жамияткъурмлар, студентлер, рагымулу фондлар кёмек къолун узата. Оланы арасында бир вакъти бизде тарбиялангъан яшлар да баргъа эпиз сюонебиз. Олар бизин лап да сыйлы къонакъларыбыз болуп токътай.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Насипни сырсы недир?..

Белгили күйде, бир заман адамурлукъ булан толгъан тавлар бошай бара. Янгы наслулар тынч яшавну ахтарып, уллу, къавгъалы, оъзлеге ят шагъарлагъа гёче.

Декабрина Гъажимагъамматова тав халкъланы гележекде не къаравуллай экен деп, кёп ойлаша бола. Юрт яшавну янгыртмакъ учун къурулгъан пачалыкъ программалар кёмек этерми экен? Кёп заткүтгъарылгъан. Аслусубуса, адамлар топуракъда ишлең бажармайгъан болгъан. Оларата-бабалары йимик асырап-аявлап янашагъан күйню унутгъанлар.

—Озокъда, тюзлюкде яшав бираз тынч буса да ярай,—деп кюстюне Декабрина.—Гъали адамлартавларда газсыз ва шагъар шартларсыз турма сюймей. Бары да зат бар: эркин бав, эркин уйлер. Тек къарадагъы гиччи уланым да агълюсю булан шагъаргъа гёчюп гетген.

Декабрина ва ону эри Гъажимагъаммат бирче 50 йылдан да артыкъ анадаш Табасаран районуну Бургигент юртунда яшагъанлар. Мени сюювню гъакъындагъы соравума къолун силлей:

—Не сююв бола, эрге берди ва шону булан битди. Магъа о заман 16 йыл бола эди. Буса да мен насили къатынман, мени алтын йимик эрим бар. Алтыншы оъсдюргенбиз. Торунларыбыз нече барны токъта, санап къарайым. 18 торунумну да гъалидётяшы бар. Сени журналынг

чыкъгъанча, Аллагъ буюрса, бирда-гъысы тувар. Агълю насипни сырларыны гъакъында сорап авара болма, жавап бермежекмен. Сен магъа язбашда алма тереклер нечик чечек ачма башлайгъаннны сора. Оғы, нече де гёзел бола! Агълюде тап шолай. О да ожакъда сююнч, шатлыкъ буса чечеклене. Гъалиге бирев де башгъа затны ойлашып чыгъармагъан.

Шолай бизин агълюде де яшлар сюювде оъсген, гиччиден берли загъматгъа уйренген. Олар гъариси ата-анасына болагъан кёмегин этме тарыкъ экенин эсинден тюшюрмей эди. Абзарыбыз гъайван-мал, гюргюргю-бабиши булан толуп бола эди. Ондан къайры, бавубуз да бар. Оғъар да сав йылны узагъында къуллукъ этмеге тюше. Мен яшларыма, гъали буса торунларыма айтаман: «Гъар этеген ишигизге сююв булан янашыгъыз». Башгъа тюгюл, адам буса да, бавдагъы терек буса да... Терек де сюювню, гъайлы янашывну сюе. Яшларыбыз биз эрибиз булан артыкъ талаплы йимик гёрюнсек де, оланы яшавдан артыкъ сюегени бизни биле эди. Эрим яшланы артыкъ ёнкютме депайтагъан кюю бола эди. Ёнкютме чи ёнкютмей эдим, тек оланы яш заманлары эсинде къалағъан күйню этмеге сюе эдим...

ЮВУКЪ НАСИП

Герти яшав эрим ва мени учун гъали башлангъандыр деп эсime геле. Муна бугюн биз къызларбызыны уллусуну уйондебиз. Бизин бары да затыбыз бар. Устьевюне, уллу сююнч-къызымыны къызын эрге беребиз. Узакъ къалмай арты булан бирдагъысы уйленежек. Яратгъанбыз мени яшларыма, торунларыма герти адамлар болмагъа кёмек этсин. Берекетликде яшасын, тек байлыкъда яшамасын. Мен не айтма сюегенимни англаймысан? Кёп акъчалар насиp гелтирмей, неге тюгюл, кёбюсю гезикде гъалал күйде къазанмай. Бизин уюбюзде гъалиги моллукъ йимик алда бир де болмагъан. Ата-бабаларбызы да оъз къыйыны булан яшагъан, бир де бай боларбыз деп умут этмеген. Дагъыстанлыны байлыкъга гъажатлы ери ёкъ деп гысап эте эди. Шояхшылыкъ гелтирмежек деп ёрай эди. Биз эрибиз булан белибизни язмай загъмат тёгюп, уллу, барыбыз да сыйядай эркин уйлер къурма сюе эдик. Къурма да къурдукъ. Тек яшлар якъ-якъга чачылды. Биревю Дербентде тура, экевю— Магъачкъалада, Осетияда. Мен оланы гъакъында сагъа сонг хабарларман. Гиччиси бизин булан къалар деп умут эте эдик. Амма биз ёрайгъан күйде болмады. Ёкъ, бизин хатирибиз къалмады. Неге тюгюл, билебиз, заман гележек, олар барысы да тувгъан ерине къайтажакълар. Уйлерде оланы ата-анадай гъайлар къаршылажакъ.

Уйлер, жаны бар йимик зат: тыныш ала, талчыгъа ва сюоне, бизин сувукъдан ва яллавдан къоруй. Мен уюме адамгъа йимик янашаман ва эрим булан сапардан къайтагъанда, бизин гёрюп, о да сююнеми экен деп эсime геле.

Ондан къайры, мен оъзюмню агълю черимни гъакъында хабарлама сюемен. Оъзю ол сагъа бир зат да айтмажакъ. Мен муаллимге эрге бара эдим. Ол менден 7 йылгъа уллу эди. Гиччи яшны йимик къоруй эди. Озокъда, шо мени кепиме геле эди. Тек мен къатын гъисапда алдымса салынагъан борчлана унутмай эдим. Эриме уйч улан ва уйч къыз савгъат этип бердим. Заманын гече де, гюн

де школада оътгереген Гъажимагъаммат яшлары учун паракат эди. Охувну хабары чыкъса, шоссагъат къашларын тююп, бети алышынып гете эди. Яшлар атасыны атын ер этмейген күйде оър къыйматлагъа охуй эди. Мен школадан сонг охувумнуузатып, врачны касбусун танглама умут эте эдим. Тек атам-анам менде бар билимлер де заманлыкъ эте деп эрге берди.

МЕН АЛЛАГЪГЪА АЛГЪЫШ ЭТЕМЕН

Мен бир затгъа да гъёкюнмеймен. Адамлагъа гюнчюлюк этмей эдим, гъалал күйде яшай эдим. Билемисен, адамлар бары да затны гёре, оланы абурун къазанмакъ тынч тюгюл. Юртлупарым, Аллагъ рази болсун олагъа, магъа хыйлы йыллар ерли администрацияны башчысы болма инамлыкъ этген эди. Тынч иш тюгюл. Къачан эсе район кёмек этер деп къарап турмай, дайм адамлардан якълавну излей эдим. Булкъалар оътгере эдик. Адамлар хали согъа эди, бавлар оъсдюре эди, уйлер къура эди. Юрт янгы агълюлер булан толумлаша эди. Мен уйч юртгъа жавап берэ эдим. Адамлагъа яхшы болмакъ учун оъзюмню аямай эдим. Ишимден къайры, агълюмню де унутмай эдим. Эрим герти аркъатаяум болуп токътады, ону насигъатлары алтындан да багъа эди.

Бары да затгъа етишип болмажагъымны англашында, ишимни къойдум. Шо хыйлы агълюле-

ни яшавун бузгъан 90-нчы пасат йыллар эди. Нече-нече колхозлар, совхозлар тозулду. Хали согъагъан фабриклер талам-такъыш этилди. Къыйын заманлар башланды. Мен хыйлы заман алышынывланы арты не болар экенни англамай турдум. Бирев де районну, юртну гележегин гёз алгъа гелтирип болмай эди. Озокъда, гъариси болагъан кюонде яшавун къурма къарай эди. Тек адамларда бирден оъчлюк, сутурлукъ, гюнчюлюк уянды. Мен бизин бир-бир юртлупарыбызыны яшлары агъачлыкълагъа гетегенин гёре эдим. Ата-аналары башына тюшген балағыны яшырма къарай эди. Гъали не буса да шондан оътдюк деп айтмагъя ярай. Ата-анасыны янындан тергесюз къалгъан, терс ёлну танглагъан жагъиллер янгыз оъзлени ювукъ адамларына тюгюл, савлай юртгъа, районгъа, Дагъыстангъа нечакъы зарал гелтириди.

Неге гъалиги жагъиллер алдагъы мердешлеге арт бере деп ойлаша къаламан. Биз эрибиз булан яшларыбызыны гъариси нечик охуйгъанын, нени ойлашагъанын, гъар-бир затгъа нечик къыймат берегенин биле эдик. Эрим гъали де шо алдагъы кюонде бары да заманын школада оътгере. Эртен 6 битип чыгъып гете, къашгъа алгъанда къайта. Ол школаны директоруну заместители гъисапда ялгъан ваъзчыланы таъсирине тююп, терс ёлланы танглагъан яшланыата-анасыны уйстюнебарып лакъыр эте эди. Себедин билме, англама сюе эди. Тарбиягъа бакъгъан якъда ол бек талаплы адам. Муаллим янгыз билимлер берип къоймай, ол яш наслуну Ватанын сюйме, юртуна, агълюсюне, халкъына амин болма да уйрете.

Бир-бирде мен оъзюм-оъзюме айта боламан. Гъей, Декабрина, не зат етишмей сагъа. Гъар затгъа башынгъны сугъасан. Гъар-бир затгъа чабып айланасан деп. Балики, шо хасият магъа атамдан къалгъандыр. Ол бизге: «Адамланы талчыкъырагъан зат сизин де талчыкъырма герек. Шону яхшы эсигизде сакълагъыз! Къыйынлы гъалгъа тюшген юртлупарыбызы учун эшиклиеригиз дайм ачылгъан күйде турма тарыкъ»,— деп айта бола эди.

Биз ол айтагъан күйде юрюме къарай эдик. Абзарланы къапулары бирде ябылып болмай эди. Гелген къонакъны аякъгыйимлери жувулуп, эртен таза күйде посагъада токътама тарыкъ экенин яшлар биле эди. Мени эрим, Аллагъ оғъар савлукъ берсин, гъакъыллы, намуслу, гъалал, герти муаллим ва ол очаргъа чыгъагъанда тамазалар эретуруп къаршылайлар. Шо президумларда олтурмакъдан юз керен артыкъ абурдур. Биз Гъажимагъаммат булан насыпли адамларбыз. Тизив яшланы оьсдюргенбиз. Тек биревлер шо бизге тынчлыкъда гелген деп ойлаша буса, кёп янгылыш бола. Шо гюнню яллавуну тюбондеги иш йимик. Яшлар учун дайм уылгю болуп турмакъ да— бир уллу намус. Сени Аллагъутаала ата-бабаларынгын варислигин гележек наслулагъа етишдирмек учун яратгъанын англама герексен. Сен—оътген ва гъалиги яшавну арасындагы кёпюрсен. Шо мердешге уъзюлме ярамай. Аллагъ буюрса, бизден сонгъулар да шону узатып туар.

ОҮТГЕН, ГЪАЛИГИ ВА ГЕЛЕЖЕКДЕГИ МЕРДЕШЛЕР...

Мени эрим яшларыбызгъа: «Охув янгыз билим алыв тюгюл, шо оъзбюзюнгэ гюрмет этмек, герти адам болмакъ, касбу тангламакъ учун берилген имканлыкъ»,—деп айта эди. Мени Гъажимагъамматым эки оър билим алгъан. Бири сагъа азлыкъ этеми деп иришхат-масхара этме къарасам: «Кёпню билген,—кёп яшар»,— деп жавап бере эди. Ол гъар-бир ишни писти-пистисине ерли тюшюнме къарай эди. Мен ондагъы шо гъаракат гъали де сён-мегенинегемаша боламан. Дагъы да, бизин агълюде алдагъы мердешлени юрютегендөн къайры, янгы, гъалиги яшавну шартларына гёре мердешлер тувулунгъан. Масала, биз «Уллананы байрамын» оътгеребиз. Шо гюн бары да ерлерден торунларыбыз жыйыла. Олар магъа оъзлени яшавундагы янгылыкъланы хабарлай, агълю яшавун нечиккъурма сюегенинайта. Нече де пайдалы лакъырыбыз бола. Олар мени гёнгюмню алма сююп:

«Уллана, сен бир де къарт болмайсан»,—дей. Бетимдеги бюрюшмелеге де къарамай: «Уллана сен гъали де жап-жагъылсен»,— деп гёнгюмню алма къарай. Озокъда, гъар тюрлю аврувлар инжите, аякълар алда йимик юрюме сюймей, тек юрегинг ювукъ, азиз адамларынгны арасында, гертиден де, жагъыл күйде къала. Биз эрибиз булан онча уллу датюгюлбюз. Магъатылиде 70-дебитмеген. Бизин ата-бабаларыбыз юрт шартларда юз йыллар яшай гелген.

Озокъда, гъали табиатны, айлана якъыны гъалы онча яхши тюгюл. Инсанлар оъзлени ватаныны гележегини гъакъында дайм ойлашып турмагъа герек эди. Шону да этмей бусакъ, бизден не дагъыстанлышлар бола? Бизге тавлардагы яшав шағъарда йимик онгайлы болгъанны гъайын этме тюше. Дагъы ёгъесе, гележек наслулатар бизден гечмес. Муна мени яшларым да кёп арекде тюгюл буса да, ата юртунда турмай. Ата юртуна оланы къоллары, гъакъылы, къайнар юреклери етишмей. Биз эрте-геч бизин яшларыбыз оъзгелеге уылгю гёрсетип, ата юртуна биринчилерден болуп къайтажагъына бек умут этебиз.

Мен, гертиден де, заман гетип, мени торунларым, оланы яшлары оъзлени бабалары яшагъан ерлеке къайтажагъына инанаман. Оланы гъарисини бу анадаш топуракъланы алдында борчу бар. Биз олагъа шо ойну сингдиргенбиз! Сени алдынгда макътанма сюемен. Яшларымны барысы да оър охув ожакъланы къызыл дипломгъа битдирген. Оланы яшлары да институтларда охуй ва ата-анасы йимик, охувунда оър даражалагъа етишген. Торунларыбызын къайсы буса да, бириси институтгъа охума тюшебуса, уллатасы: «Вёргей эдинг, къызыл дипломсуз къайтма»,— деп ёрав эте.

ГЪАЖИМАГЪАММАТОВЛАНЫ АГЬЛЮ НАСИБИ

Гертиден де, Гъажимагъамматовланы сийрек ёлугъагъан дос, оъзгелер сукъланардай агълюсюбар. Мунда гъариси загъматны, агълю байлыкъланы къыйматын биле ва адамны ер юзюнде сакълайгъан на-

мус экенге мекенли тюшюнгенлер. Биз Гъажимагъамматовлар булан ёлукъагъан, оланы уллу къызыны уюнде барысы да дегенлей жыйылгъан эди. Олар сабур күйде бизин булан сорашагъанда, оъзлер уллу тухумну варислери экенге оъктем болагъаны эс этиле эди. Бугюн янгы асрну замандашлары ватаныны мердешлерин узата. Декабрина иржая туруп, яшлары алда йимик гъали де атасындан ва анасындан насыгъатлар сорайлар деп эсгере.

— Уллусу Зумрият Дагмедиаудемияны битдирген,—дей ол. —Мен врач болма бек умут эте эдим, муна гъали къызым да умутларымны узатды. Ол— яхши доктор, коллективинде уллу абуру бар. Зумриятны учь де яши институтланы битдирген, агълюлер къургъан. Мадина атасыны ёлун узатып, муаллим болгъан. Дербент школаланы бирисинде ана тилден дарслар юрюте. Ону да учь яши бар: эки къызы ва улан. Торунлары да ДГУ-ну экономика факультетини студентлери. Наида, химия-биология факультетни битдирген. Ону яшларыны экевю педагоглар, бирдагъысы да ДГУ-да охуй. Уланларыбызын уллусу Муслим экономика факультетни битдирген. Ол— бизнесмен. Бизин агълю учун нече де сийрек касбу,—деп кюлей Декабрина.— Ону къызы Москвада яшай ва ишлей. Эки уланы—оър охув ожакъланы студентлери. Максим Саратовдагы асгер медицина академияны битдирген, подполковник, Моздокдагы госпитальны начальники. Осетияны ат къазангъан врачи. Яшлары гъали дешколагъа юрой. Назлым ДГПУ-ну физкультура факультетинде охугъан. Ону яшлары да школагъа бара.

Декабрина биз макъалыбызда ону гелинлерини ва гиевлерини гъакъында эсгергенни сюе эди. Ол оланы оъзлени яшларынданайырмай. Ёлугъувубуз тамамлана туруп, лап ахырда мен оғъар яшавдан дагъы да не къаравуллайсыз, оъзюгюзю насыпли адамгъа гъисаплаймысыз деп сорадым. Ол бек тамаша болуп: « Сен магъа насыпизсен деп айтып боламысан?»—деп соравума сорав булан жавап берди.

АЙШАТ ТАЖУДИНОВА

Яшажакъман деп сёз беремен...

Хадижа сав гюн олтурма-турма ер тапмай эди. Москвадан этилген зенг башындан чыктымай эди. Ол башлап оъзюнью алдагъы эри Дибирни къатыны Диананы тавушун танымады. Артдагъы гезик олар бир-бирин 10 йыллар алдын гёргендир.

Диана нече де парахат тавушу булан Дибирге бир-еки ай тюгюл яшама къалмагъанын билдириди. Сайки, ону оғъар къарама заманы ёкъ, дайм командировкаларда бола. Дибирни больницидан чыгъаргъанда да ол Москвада болмажакъ, Къазахстангъа выставкагъа гете. Шо саялы атасына яшлары къарагъанны сюе...

Хадижаны бек гёнгю бузулду, юрги сызлап, чюмлеп йиберди. Дианагъа не айтагъанны билмей къалды. Дибирге, гертиден де, шонча да яманмы экен деген ойлар къуршады.

Дибир ағылюсюн лап къыйынлы заманларда къюоп гетген

эди: яшланы охутма, ишге салма, уйлendirme тарыкъ эди. Хадижа шо гъалларда оъзюне де бир мекенли иш болмаса ярамай деген ой булан уйлерин, дачасын сатып, тюрк маллар сатагъан тюкен ачды. Огъар яшлары да булан квартирғе чыкъмагъя тюшдю.

Хадижаны аз-кёп буса да сатыв ишде сывабу бар эди. Буса да, башлапгъы вакътилерде къуру акъча етишмей эди. Яхши чы мадарлы къурдашы Тамара унутмай эди.

Эрсиз къалгъан Хадижаны аваралары шайлы артды. Тек ол къыйынлыкълагъа чул бермей бары да намусланы оъз бойнуна алып, къызыларына сеп онгарды, уланларын уйлendirди, гъариси-не квартирлер алып берди. Гъали Хадижа гиччи уланы Сулейман булан бир уйлердегетура. Тек ювукъ арада банкдан кредит алып, айрыча квартирғе чыкъма сюе.

Яшланы яшавуна байлавлу ха-

барланы эрине ол Дибирни къызардашы Ашурадантаба етишдире эди. Амма ол шогъар ончакъы тергев бермей эди.

Оъз заманында Тамара: «Къошулма шону булан!»—деп нечакъы айта турду.

—Сагъа дөрт яшы булангъы эркек негер тарыкъдыр? Сени бары да затынг бар: ишинг, эки квартиринг, дачанг... Оъзюнг учун яша яда башгъа адамны тапма къара. Сени къатын этип къайсы да сюоне туруп алажакъ!

—Тома, сен билесен чи мен дайм уллу ағылюм болгъанны сюе эдим. Биринчи эримден яшлар болмады. ... Дибир де яман адам тюгюл.

Тек Тамара къайпанмай эди:

—Ят яшлар—ят күйде къалажакъ. Эренлер этген яхшылыкъыны хадирин билегенлерден тюгюл. Сени йимик авлияланы оъз пайдасына къоллап, ахырда ташлайлар...

Шолай болуп да чыкъды. Тек тю-

зун айтгъанда, Хадижаны Дибирни яшлары буланғы аралықълары нечакъы бола буса да яхшы эди, 10 йыл бирче яшап, башгъа къатынгъа ёлугъуп: «Сююв не экенни гъали англадым»,— деп чыгъып гетди.

—Мен бютон яшавумну яшлагъа багышлама сюймеймен. Билемен, сен олар учун көп яхшылыкъны этгенсен. Сени алдынгда дайм борчлу күйде къалажақъман... Тек тилеймен оланы янгыз къойма, бирче яшагъыз. Олар гъали уллу болгъан, онча авара этмес. Лап гиччисин къызырдашым оyzлеге алажакъ. Дианагъа мени «колхозум» негер тарыкъдыр? ...

Хадижә бир зат да айтмай эрине къарап: «Нече де рагъат күйде буза Дибир шунчайыллартизилип, къурулуп тургъан ожагъын»,— деп ойлаша эди. Ол гиччи къызын оyzге яшларындан айырма сюегени Хадижагъа айрокъда яман тийди. Саидагъа эки йыл тюгюл болмай эди. Шо саялы ойгейанаына лап ювукъ болуп токтагъан эди.

Хадижә яшлагъа оyzлени атасы энниден сонг башгъа къатын булан яшажагъын билдири ва оғзар бек хатиригиз къалмасын деп делиди. Тек яшлар атасы булан сёйлеме де сюймеди...

Дибир ва Диана къошуулдулар. Башлап ол жагыл къатынын алма-салма ер тапмай эди. Тек заман гетип алдагъы Диананы танымайгъан болду. Диана Пушкинни алтын балыкъны гъакъындагъы ёммакъда йимик гъар гүон дегенлей янгы ва янгы талапланы сала эди. Ярым йылдан къурдашлары Дианагъа Москвада иш тапды. Дибирге де ону артынатаюшпегемеге тюшдю. Хадижә буса шо вакътиде ят яшланы гъайын эте эди.

Башлап Дибирге адамшавлу иш тюшмей турду. Гъар тюрлю увакъ ишге уруна эди. Тек бир йылдан дагыстанлы танышы ону оyz бизнесине къуршады. Уччылдан буса янгы квартирив ва багъалы машин сатып алды.

Олагъа къыз тувду. Тек анасыны гиччи Лейлада бир гъайы да ёкъ эди. Диана къызына къарама сюймеди, гъакъгъа яшгъа къарайгъан къатынны тутду.

Дибир агълюсюн, яшларын къоюп, тоюнмайгъан Диана булан уйленип яшавунда уллу хата этгенин англама башлады...

Больницарады тёшекде ятып, ол оyzюню ойтген яшавун гёз алгъа гелтире эди: «Мени адашдыргъан, терс ёлгъа бургъан, Хадижагъа, яшларыма шонча да рагъмусуз болма къойгъан не гючдюр?»— деп англама къарай эди. «Нечик олагъа көмек этмей тургъанман? Гъатта тойларына да бармагъанман?»

Бир гүон Дибир хапарсыздан къатыныны къурдашы Анвар буланғы лактырын эшитип къойду. Ол Анваргъа: «Эриме къарап болмайман»,— деп кант эте эди

—Шолай болгъан сонг онгача хосписге ятдыртайыкъ. Дибирни мен билсем акъасы бар,— деп таклиф этди Анвар.

—Квартирден къайры, ону дагъы бир заты да ёкъ,— деди Диана ачувлу күйде. —Акъасын да яшларына ибергерен.

Шону эшигендеге Дибир манг болуп къалды. Больницарады тюшгендеге ол бары да акъасын Диананы карточкасына бакъдыргъан эди. Тек гъали тёшекде де ятып, гъалсыз кюонде къатынына ол не айтмабола? Сёйлемей къойду. «Шудунъядан тез гетгей эдим»,— деп ойлашды...

Диананы зенгинден сонг Хадижә телефондан таба бары да яшларына сёйлемиши ва ахшам оyzлерде жыйылмакъны тиледи. Бир агъамиятлы себеп болмай туруп оyzлени чакъырмажагъын билеген жагыллар барысы да гелдилер. Атасыны гъакъындагъы хабарны эшигендеге, башлап не айтагъанны билмей турду.

—Дибирни мен барып алажақъман. Айрыча квартирде тутарман. Сиз көмек этмесегиз де ярай, — деди Хадижә.

—Негер квартир тутасан? Атабызгъа шунда да ер табылмай къалмас. Мен де сени булан Москвагъа бара жақъман,— деп сесленди шоссагъат Сулейман.

Дибир пашман ойлагъа батып юхлап болмай эди. Анвар ону болагъан кюонде рагъатландырма къарай эди.

—Хосписде аврувунга да къара жакъ, сагъа да тийишли къуллукъ этежек. Мен де сени янгыз къоймасман. Тек бир затны айт чы. Сен шолай къатынны къайдан тапгъансан? Душманыма да ёрамас эдим!

...Догъада бир тамаша тавушлар эшитилди. Медсестра палатаны эшиклерини алдында бирев булан эрише эди:

—Адамланы къабул этеген заман битген. Мунда гирме ярамай.

—Беш минутгъя сама ихтияр беригиз! Биз көп йыракъдан гелгенбиз,— деп тилей эди къатынгиши. Шотавуш Дибиргетанывлу йимик гёрюндю... Хадижә? Ёкъ, болма ярамай!

Дибир гёзлерин де ябып, авруйгъанда адамны къулагъына не де чалынадыр деп ойлашып турагъанда, бирден бирев йымышакъ аясын оyzюню къызгъан мангалаиына салды. Дибир сесгенип гетди. Ону алдында Хадижә токтагъан эди.

—Геч...— деп, Дибир сёйлеме къарагъанда, Хадижә ону бёлюп:

—Мен Сулик булан бирче гелгенмен. Уйде сени яшларынг, торунларынг, гелинлеринг, гиевлеринг къаравуллай.

—Мен сизин алдыгъында бек гюнағъыман...— Дибир нечакъы къаст этсе де, гёзьяшларын токтатып болмады.

—Авур ойланы башынга ала турма, Дибир. Яшлар булан ёлугъажагъынгы гъакъында ойлаш. Бизин кампет йимиктатли торунларыбызны гёргенде оылме де сюймежексен! Аллагъ буюрса, къолайгъа къайтарсан. Юртгъа дос-къардашны, ата-аналарыбызны къабурларыны уьстюне баарбыз.

Дибир теренден кюстюндю:

—Магъа яшама аз заман тюгюл къалмагъан, Хадижә. Магъа сени ва яшланы уьстюне аваралар салма негер тарыкъдыр? Мен шунда къалсам яхшы. Анвар яхшы хосписни тапгъан. Онда мени бары да къуллукъларымны битдирежеклер. Врачлар айтагъан күйде, магъа узакъ инжинме тюшмежек...

— Врачлар Аллагъ тюгюл,— деп бёлдю ону Хадижә. —Инсан—ёрай, Аллагъ—къадарын гесе. Бары да

янгыз–бир Аллагыны къолунда. Тилейбиз Огъар сени яшавунгну дагы да узатсын деп.

Дибир уллу болгъан яшларын гёрюп, сёйлеп болмай эди. Ол барысын да къучакълап алды. Гёзьяшларын гёрмесин деп бетин яшира эди...

Ерли онколог да москвалы врачлар айтгъанны гертиледи. Тек тамаша, айлар оьте, Дибир буса овзюн хыйлы къолай гёре.

Бираз семирген, алда йимик яман баш аврувлар инжитмей эди. Врач штайпа аврувлар гечингенче къолайгъа къайтагъан гезиклер бола деп англатды.

Дибир доктор айтагъянгъа бир де шекленмей эди. Тек овзюне эки айдан артыкъ яшамажакъсан деп билдирсе де, арадан 8 ай ойтгенде, юргинде гиччи буса да умуттувду.

...Хадижа гъар бош минутунда Дибирни янындан таймай эди. Ол сюеген ашланы эте эди. Торайларын алыш геле эди. Ахшамлар буса экиси де ювукъдагъы паркгъа геземе чыгъып, ойтген яшавун эсге ала эди.

Бир гюн Дибирлеге Москвадағы къурдашлары гелди. Анвар савболлашагъанда, Хадижагъа акъча булангъы конвертни узатды. Ол алма сюймеди.

–Кёп савбол. Тек бизин бары да затыбыз бар. Тюкенибиз ишлей, яшлар да яман яшамай. Тарыкъ болса кёмек этежек.

–Биз Дибирге ят адамлар тюгюлбюз, ол бизге агъабыз йимик,—деди Анвар. Сонг къурдашыны къатынына къарап, сукъланып къошду. – Дибирни шу авруйгъан гъалында да гюллеме ярай. Ону янында шонча да тизив къатыны бар! Шолай къатын булан ойлюм де къоркъунчлу тюгюл.

Дибирни гъалы яман тюгюл эди. Тек Хадижа ол чакъ-чакъда пашман гёрюнегенин эс эте эди. Телефонун алыш излейгенде йимик. Сорагъанда, овзюн не къайнайгъанын билдирме сюймей къийшатып жавап бере эди. Эркъардашыны сырын къызардашы Ашура ачды. Олгиччи къызын бес сагына болгъан экен.

–Гъали яшлар каникулларда. Диана Лейланы бизге йиберсин.

Сени къаршылыгъынг ёкъ чу,—деди Ашура.

–Мен чи рази эдим. Тек йиберерми экен?

Хадижанегъакъшекленеболгъан. Диана гъатта Лейла баживлеринде яшама къалса да къайырмай.

–Мени ону булан доланма чолам ёкъ. Эрим де ят яшны сакълама сюймей. Сизин булан огъар хыйлы къолай болажакъ,—деп англатды Диана.

Хадижа бираз ойлашып:

–Диананы къаршылыгъы ёкъ буса, Лейла бизин булан яшасын. Ювукъ арада Дибир булан башгъа квартирге гёчежекбиз. Мен сав чакъы Лейла бизин булан турма бола.

Лейланы Хадижа къайынкъызы булан бирче аэропортда къаршылады. Къызъяш бираз къоркъынг йимик гёрюне эди. Хадижа ону къучакълап: «Гъали сен эркъардашларынг ва къызардашларынг булан таныш болажакъсан. Тек барысын да артыкъ сени атанг къарувлай»,—деди. Атасыны атын эшитип Лейла йылап йиберди. Ол ону учун савлай дюньяда биргинебир ювукъ адам эди.

Хадижа бары да затны къызгъа овзлерде турма онгайлы болагъан күйде этди. Яшланы уллударына да Лейланы даим якълап юрюмекни буварды.

Лейла атасыны ожагъындағы яшавну, овзюне къардашлары янашагъан күйню ушата эди. Бир де башгъатюгюл, билюн яшавун олар булан бирче ойтгерген йимик.

Биринчи сентябрда Хадижа Дибир булан Лейланы школагъа узатма айлана эди. Тек лап артдагъы мюгълетде эри: «Гъалым онча яхшытюгюл»,—деп уюнде къалды. Хадижа школадагъы шатлы жылын битгенче гъаран чыдап, уюнен алгъасады.

Дибир къатынына къырыйында олтурмакъыны тиледи.

–Нечиксен?—деп сорады Хадижа.

–Чыдама ярай. Мен сени булан Лейланы гъакъында лакъыр этме сюемен.

–Сен негъакъ талчыгъасан, Дибир. Лейла бизин яшларыбызыны гиччиси, ол сени къызынг. Демек, мени учундаятадам тюгюл. Яшлар

Лейланы эпсиз сюе ва бир заманда да хатирин къалдырмажакъ. Гъатта биз бу дюньядан гетгенде де...

Дибир башын чайкъады:

–Айтма шолай, Хадижа. Мен чи гетежекмен. Тек сен узакъ яшама къаст эт. Сен яшлагъа бек тарыкъсан. Айрокъда Лейлагъа. Дагъы ону биревю де ёкъ. Сёз бер сен шону къоймасгъа. Билемен, шолай тилеме мени ихтиярым ёкъ. Тек тилемен...

Бир гюн яшланы да узатып, Хадижа ва Дибир балконда олтуруп, алгъасамай чай иче туруп, яшавундагы кюлкюлю агъвалатланы эсге ала эди...

–Хадижа дюньяда сенден яхши къатын ёкъ... Бугюн Анвар сёйлеген эди. Ол сени сыйлы къатынгъа гысаллай. Мен де ону булан рази мен. Тек мен сагъа чер тюгюлмен. Сени яшавунгну 10 йылын урлагъанман. Шо саялыдыр мени Аллагъа тақъсырлайгъаны. Тек магъа шулай насили ва парахат гетме имканлыкъ бергенине алгъышлар этемен...

Дибир гечинип, арадан 40 гюн ойтди. Хадижаны уьстюне къайгъырышма кёп адам гелди. Лейла янындан таймай эди. Бир ахшам олар янгыз къалгъанда, къыз гёзлерин яшира туруп сорады:

–Гъали атам ёкъда сиз мени къайтып Москвагъа бакъдыражакъмысыз?

–Аявлу затым, сен сюеген күйде этербиз.

–Мен гетме сюймеймен,—деп Лейла алгъасавлу күйде жавап берди. –Магъа сизин булан къалмагъа ярамаймы?

–Сен къалсанг, мен бек шат болажакъман. Сенсиз мен де янгыз къалажакъман чы,—деп иржайды Хадижа ва Лейланы къучакълады. Лейла атасына эпсиз ошай эди: шо гёзлери, эринлери...

Озокъда, Дибир де тилеген күйде яшавну узатмагъа герек. Сен бизин яшларыбызгъа бек тарыкъсан деп негъакъ айтмагъан эди. Мен де огъар яшажакъман деп сёз берген эдим. Сёзүмде табылмасам–амал ёкъ...

ЭЛЬМИРА ИБРАГИМОВА

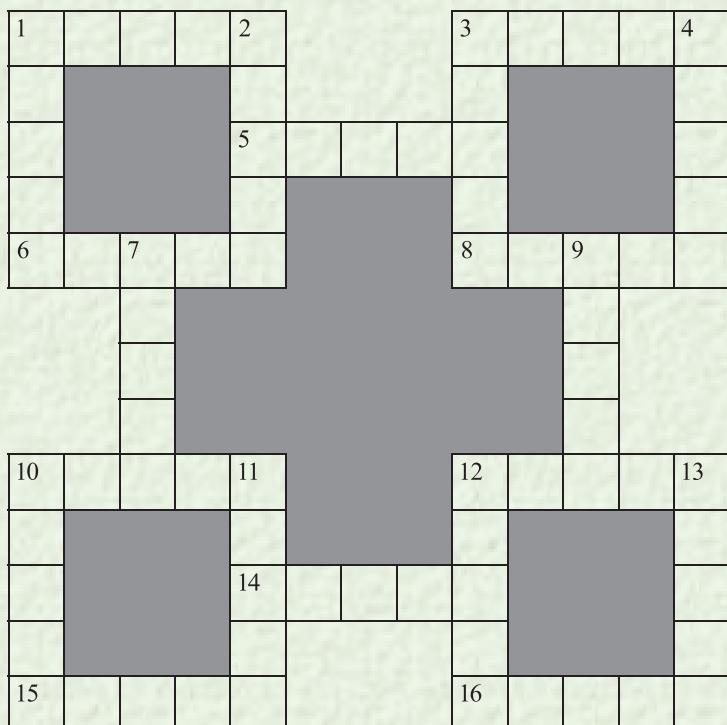
Ана тилибизни уйренебиз

Журналны 4-нчю номеринде чыкъгъан кроссвордну жаваплары:

Солдан онгъя: 3. Март. 4. Ярма. 5. Алма. 7. Харбуз. 9. Илашъя. 11. Арапат. 13. Гюргюр. 15. Анпасы. 17. Аминат. 20. Есир. 21. Тарх. 22. Алим..

Уйстден тюпге: 1. Шамала. 2. Хатабу. 4. Оъчешив. 6. Арпа. 7. Хадира. 8. Загъмат. 10. Атири. 12. Паша. 14. Гече. 16. Пурх. 18. Мураба. 19. Алтмыши.

КРОССВОРД

Солдан онгъя:

- Эргишини бетинде оьсеген тюклеге шолай айтыла.
- От оьсюмлюклени япыракълы тайпасы.
- «Сарихумда» лап да кёп зат.
- Тайпа деген сёзге ювукъ сёз.
- Эргишини аты.
- Адамланы эришивю.
- Къазанашны чыгъарагъанда къоллана.
- Адамны бутуну бир бёлюгю.
- Тузлу сув.
- Къылчыкълы оьсюмлюклени гелими.

Уйстден тюпге:

- Заманны оылчевю.
- Майлы чапелек.
- Терек емиш.
- Базыкъ йип.
- Эргишини аты.
- Къылчыкълы оьсюмлюклени гесилип алынгъан сою.
- Сувда оьсеген оьсюмлюк.
- Ястыкъны тыши.
- Тюбекни яда тапанчаны бир бёлюгю.
- Гесилип алынгъан назик ва таза бутакъ.

Тизген Агъматхан Аскеров
Жавапларыгъызын къаравуллайбыз

КЪУШЛАР

Тюйлюген–Коршун

Савусгъан –Сорока

Сыйырткыч–Скворец

Чарлаккъуш–Чайка

Турна–Журавль

Сапсан–Сапсан

Торгъай–Жаворонок

Чыл–Цапля

Журнал в журнале

(Рассказ)

ТАВСУЛТАН САИДОВ

Удивительный кот был у дяди Ахмеда, моего сельского пожилого соседа и неутомимого садовода. Он был не совсем диким, так как время от времени он не только возвращался домой, но и внезапно появлялся во дворе и ловко устраивался на коленях у дяди Ахмеда, который сидел на большом пне грецкого ореха и любовался своими цветущими яблонями. Кот и хъязин любили отдыхать вместе.

Хотя кот и выглядел как маленький леопард, (он был породы бенгальский охотник), он любил ластиться к своему хозяину. Как дядя Ахмед погладит его по гладкой спине, так сразу начинал тихо мурлыкать. Ловил птиц, крыс, змей и приносил домой, чтобы дядя Ахмед посмотрел на них и оценил его способности. Ахмед ругал кота, когда тот приносил домой пойманых птиц: горлиц, ворон и добродушных голубей. Но кот и не собирался слушать своего хозяина и менять свои охотничьи повадки. Как-то раз, когда кот поймал воробья, дядя Ахмед сильно поругал его, и он, обидевшись, две недели не появлялся во дворе.

Звали кота Симба. Соседские дети любили его за смелость и за его необычайную красоту, на самом деле кот был очень похож на леопарда: если у других кошек на спинах и боках бывают черные и белые полоски, то у Симбы были красивые овальные пятна коричневого цвета. Тело было длинное и очень гибкое, задние ноги гораздо длиннее передних, что делало кота сильно похожим на своих диких собратьев. И взгляд был очень пристальным, как будто фотографирует тебя. А как разозлится, издавал как будто львиный рык.

Чаще всего его можно было видеть на деревьях в саду дяди Ахмеда. Он там прятался и караулил птиц. С первого же броска он ловил птицу, кроме того, он мог ловить и мух на лету. Игрался с разноцветными бабочками, которые порхали возле розовых кустов в саду дяди Ахмеда.

В жару кот растягивал свое длинное тело на земле, широко раскрывая пасть, и тогда показывался острый, длинный кроваво-красный язык между сверкающими белизной острыми резцами. Симба давался в руки только своего хозяина и брал пищу только из рук дяди Ахмеда.

- В одну ночь я проснулся от шума и криков и быстро выскочил во двор. Возле моего дома через дорогу начинаются колхозные виноградники, - рассказывает дядя Ахмед. – Смотри, мой кот держит в зубах еще живого зайца. Бедный заяц пытается вырваться и убежать, но Симба крепко держит его зубами. Оказывается, я проснулся от криков зайца. Виноградник огорожен забором, вернее, железной сеткой высотой полтора метра. Я быстро подбежал к забору и с трудом приподнял нижний край сетки, и кот с зайцем выскочил на дорогу и стоит, ждет меня.

– Ты, наверное, шутишь, – говорю я соседу, не веря его словам. Заяц же крупнее твоего кота, как он мог поймать и еще притащить его домой?

– Я сам удивился этому, но я говорю правду. Я зарезал зайца, снял шкуру, мясо же разрезал на куски и положил в холодильник. Все это время кот стоял рядом со мной и следил за моей работой. Я пошел спать, но кот все еще сидел рядом с холодильником. Утром я пожарил мясо. Поел сам и накормил кота. Вот таким охотником был мой Симба.

– Почему «был»? А где теперь твой охотник?

– Тебе еще не сказали, что с ним случилось? – удивился дядя Ахмед.

– Что же случилось с ним? Бесхозные собаки разорвали? Волк в винограднике задрал?

– Нет же. Мой кот собак не боялся. Во время стычек с собаками он ловко поднимался на дерево и оттуда смотрел на тех, дразнил. Волков у нас

нет, во всяком случае, я про них ничего не слышал, хотя на колхозных виноградниках не раз видел лисиц. Скорей, они также охотятся на зайцев, как мой кот Симба. Сказать тебе, что случилось с Симбой? Сколько времени прошло с тех пор, но его никак не могу забыть. Это был удивительный кот. В один день он вернулся с раной под левым глазом, и сам мне показался необычно крупным. Он с трудом передвигался. Он меня звал в мой сад за домом.

Не поверил своим глазам! Там лежала убитая котом ядовитая змея длиной в полтора метра и толщиной в мою руку у запястья. Эта была самая настоящая гюрза, я её сразу узнал. За год до этого у нас умерла женщина от укуса гюрзы. Это самая ядовитая змея, которая встречается в Дагестане! Редко кто остается в живых после её укуса. Её зубы легко пронзают даже резиновые сапоги. Оказывается, Симба убил её. Но и сам получил смертельный укус от противника, поэтому он так распух от яда гюрзы. Это была для меня очень большая потеря, ведь я любил его, разговаривал с ним, как с другом.

Я долго удивлялся подвигу моего кота. А ведь гюрза могла укусить моих внуков или кого-нибудь из друзей, которые часто ко мне приходят. Симба отдал свою жизнь ради нас. Кому бы я ни рассказал про Симбу, все его жалеют, переживают за него. А поступок его считают за подвиг, – глубоко вздохнув, завершил свой рассказ дядя Ахмед.

Недавно я был в гостях у дяди Ахмеда. Был теплый день. Он сидел в тени под абрикосовым деревом и, как всегда, отдыхал во дворе. Я обратил внимание на котёнка, который из блюдца пил молоко. Котёнок был не из породистых кошек, но довольно забавный: весь чёрный, но с белым пятном на груди, и лапки в белых носках. И самый кончик хвоста был снежно-белым.

– Не могу забыть своего Симбу. Взамен него приютил этого. Вряд ли он станет таким, – заметил он, любуясь котёнком.

Длительные стрессовые ситуации нередко приводят к перенапряжению нервной системы, что в свою очередь ухудшает состояние и рост волос. В молодости волосы, как правило, не доставляют беспокойства. С годами, особенно после родов и во время кормления грудью, начинаются проблемы с волосами.

Главное – следить за своим здоровьем, а также использовать рекомендации по уходу за волосами, приведенные ниже. Тут помогут следующие старинные русские рецепты по укреплению волос.

Настойки

Луковая настойка

2 мелко нарезанные луковицы залить 300 мл водки и настоять 2 часа. Процеженной настойкой регулярно смазывать кожу головы. Настойка имеет запах, который можно уменьшить ополаскиванием горчицей, разведенной в воде.

Древнегреческий рецепт

Уголь скорлупы грецкого ореха растереть со светлым виноградным вином и оливковым маслом в пропорции 1:2:3. Этим составом смазать голову, оставить на 30 минут, затем смыть теплой водой.

Настойка ромашки

Для светлых волос укрепляющим действием обладает следующая настойка. 1 столовую ложку ромашки залить 0,5 стаканом водки, настоять в темном месте в течение 5-6 дней и втирать ежедневно в корни волос.

Настойка петрушки огородной и касторового масла

1 чайную ложку семян петрушки огородной растереть в ступке или размолоть в кофемолке, добавить одну чайную ложку спирта, а затем тщательно перемешать с двумя чайными ложками касторового масла. Полученную смесь втирать по проборам в кожу головы через день. Курс лечения – 15 процедур. Через месяц лечение можно повторить.

Крепкий чай для укрепления волос

Отличное средство для укрепления волос – крепкий чай. Ватным тампоном, смоченным в заварке, смазать корни волос. Лучше делать это перед сном. Споласкивать не надо.

Настой из крапивы

Настой листьев крапивы на воде и столовом уксусе (1:5:5) процедить и мыть им голову 2-3 раза в неделю. Курс – 10 процедур. При необходимости через месяц лечение повторить.

Настой душицы обыкновенной

Настоем травы душицы обыкновенной (1:10) мыть голову 2-3 раза в неделю. Курс – 10 процедур. Лечение можно повторить через месяц.

Настой тысячелистника

Настоем травы тысячелистника обыкновенного (1:10) мыть голову 2-3 раза в неделю. Курс – 10 процедур. При необходимости лечение можно повторить через месяц.

Отвар из крапивы и мать-и-мачехи

Листья крапивы и мать-и-мачехи смешать в равных пропорциях. 6 столовых ложек смеси залить литром воды, довести до кипения, настоять в течение 1 часа, процедить. Применять для мытья головы 3 раза в неделю.

Отвар из листьев березы и крапивы

Лист березы – 1 часть, лист крапивы – 3 части. 4 столовые ложки смеси залить 1 л воды, довести до кипения, настоять в течение часа, процедить. Применять для мытья головы три раза в неделю.

Отвары

Маска на основе лука, коньяка и репейника

Приготовить следующую смесь: 1 часть коньяка, 4 части процеженного сока лука, 5 частей отвара корней репейника. Втереть в кожу головы. Покрыть голову полотенцем для согревания на два часа, после этого вымыть. Повторять ежедневно.

Маска из хны для укрепления волос и усиления их роста

Хну в виде кашицы нанести на корни волос и по всей длине, надеть утепляющий колпак. Через 3-5 минут волосы тщательно промыть теплой водой. Нужно иметь в виду, что мягкие, ранее обесцвеченные волосы могут при этом окраситься.

Маска для укрепления светлых волос

Столовую ложку хны (без горки) смешать со столовой ложкой кипятка, добавить столовую ложку кефира, пару зубчиков толченого чеснока, 0,5 чайной ложки какао, чайную ложку меда. К полученной массе добавить яйцо и еще раз тщательно размешать. Маску нанести на 30 минут, смыть теплой водой.

«Звезда Голливуда»

Желток растереть с чайной ложкой касторового масла, нанести на сухие немытые волосы на 40 минут под компресс. Смыть туалетным мылом. Делать маску раз в месяц. Для жирных волос добавить столовую ложку водки и столовую ложку шампуня.

САЦИВИ ИЗ КУРИЦЫ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

500 г куриного филе
2 головки репчатого лука
50 г грецких орехов
½ стакана гранатового сока
кориандр, красный молотый перец, соль

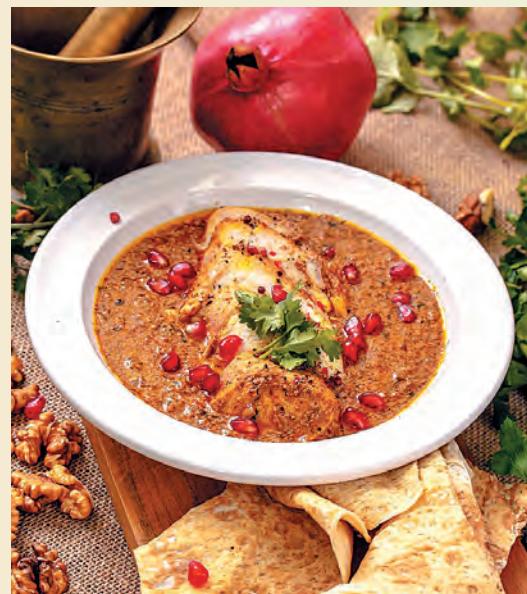
ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

Мясо курицы нарезать на порционные куски, положить в пароварку и готовить 25-30 мин.

Смешать измельченные грецкие орехи, кориандр, измельченный чеснок. Добавить гранатовый сок и мелко нацинкованный лук.

Полученный соус готовить на обычной плите (на медленном огне) 10 мин. Добавить перец, соль и готовить еще в течение 10 мин.

Курицу залить приготовленным соусом, охладить и подать к столу, посыпав зернами граната.

ПЕЧЕНОЧНЫЙ ПАШТЕТ НА ПАРУ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

600 г телячьей печени
1 морковь
1 ст. ложка жареного лука
100 г сливочного масла
4 яйца, сваренных вскрутыю
Соль

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

Морковь почистить, печень промыть и очистить от пленочек. Печень и морковь готовить в пароварке около 40 мин (пока печень не будет готова). Поджарить нарезанный репчатый лук до золотистого состояния (можно оставить маленький кусочек сырой печени и поджарить ее вместе с луком).

Приготовленную на пару печень порезать и вместе с морковью, вареными яйцами, сливочным маслом и жареным луком 3 раза пропустить через мясорубку. Паштет чуть-чуть посолить, хорошо вымесить, выложить в форму и поставить в холодильник. Печеночный паштет можно хранить в холодильнике 2-3 дня.

СУП-ПЮРЕ МЯСНОЙ ГОРОХОВЫЙ СО СМЕТАНОЙ

ИНГРЕДИЕНТЫ:

1 ½ л мясного бульона
750 г свежего гороха
125 г сметаны
соль

ПРИГОТОВЛЕНИЕ:

Горох очистить от стручков, положить в чашу для риса, залить бульоном и готовить в пароварке 60 мин.

Растолочь горох в пюре, посолить, поперчить и перемешать. Подавать со сметаной и гренками.

ЖЕЛТЫЙ ПАТИССОН

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Патиссон – диетическая культура, способствующая лучшему отделению желчи, полезен при гипертензии, язвенной болезни, атеросклерозе, ожирении, болезнях почек. В переводе с французского патиссон означает «пирог растительный». Он является родственником не кабачка, а тыквы. Полезен он и здоровым людям, так как способствует лучшему усвоению белковой пищи и поддержанию щелочной реакции в крови. Желто-оранжевые патиссоны выводят из организма холестерин, замедляют старение, продлевают жизнь.

РЕЦЕПТ

Патиссоны с яйцами. Требуется 3 патиссона, 2 яйца, 4 ст. л. зеленого горошка, соль, перец. Патиссоны нарезать соломкой, добавить вареные рубленые яйца, зеленый горошек с отваром, соль, перец, довести до кипения. При подаче добавить сметану и зелень.

По питательности и вкусу патиссон превосходит кабачок. Из патиссонов можно готовить пюре, икру с кабачками (1:1), вторые блюда, варенье, их можно мариновать, консервировать с томатом, морковью.

КАРТОФЕЛЬ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Картофель содержит жиры, белки, углеводы, калий, магний, кальций, железо, витамины. Благодаря содержанию калия он способствует выведению из организма воды и поваренной соли, что улучшает обмен веществ. Картофель рекомендуют при гипертензии, сердечной недостаточности, гастритах с повышенной кислотностью, язвенной болезни желудка и двенадцатерстной кишки.

РЕЦЕПТЫ

Сок. Для очищения организма пить по 100 мл картофельного сока 3 раза в день перед едой в течение 3 недель. Перерыв – 1 неделя, затем повторить. Принимать свежий сок сразу после его приготовления в течение 2-4 минут.

Отвар из очистков. При гипертонической болезни хорошо помогает отвар из картофельных очистков. 5-6 картофелин тщательно промыть, очистить, очистки кипятить в 0,5 л воды. После охлаждения пить по 1 стакану отвара в день.

Внимание! Картофель – очень калорийный продукт. При склонности к полноте его прием следует ограничить.

МОРКОВЬ

ЦЕЛЕБНЫЕ СВОЙСТВА

Содержание в моркови полезных веществ позволяет использовать ее в диетическом питании и лечении. Особенно ценится большое содержание каротина –

провитамина А. При заболеваниях сердца, гипертензии, малокровии, снижении зрения, импотенции рекомендуется съедать натощак по 100 г сырой натертой моркови.

РЕЦЕПТЫ

Сок. При снижении зрения полезно принимать 1 раз в день ¼ стакана смеси морковного сока, горячего молока и меда в соотношении 5:5:1.

Салат из моркови с семечками. Взять по 150 г моркови и репы, стакан подсолнечных семечек. Семечки прогреть на сковороде, перемолоть в кофемолке и отварить в двух стаканах кипятка. Кипятить не более 3-4 минут, откинуть на сито. Жидкость слегка остудить и смешать с тертым морковью и репой.

Внимание! Употребление сырой моркови и сока противопоказано при обострении язвенной болезни, повышенной кислотности желудочного сока, колите, поносах, фосфатных камнях в почках.

СОВЕТЫ ХОЗЯЙКАМ

- Гвоздь будет легче вбиваться, если его острие окунуть в растительное масло.
- Алебастр, разведенный молоком, дольше застывает – им легче заделывать щели щеткой.
- Помещение, которое только что оклеили обоями, не следует проветривать несколько дней, иначе обои начнут пузыриться и отклеиваться.
- Чтобы очистить зеркала, можно протирать их ватой, смоченной в одеколоне или спирте.
- Чтобы пыль на темной мебели была менее заметна, пользуйтесь салфетками с антистатическим эффектом.
- Кафельные плитки в ванной рекомендуется протирать уксусом с водой (1:5).
- Чтобы очистить швы между плитками, возьмите щетку и хлорсодержащее средство для чистки унитаза. Через 10 минут плитка будет блестеть.
- Не следует мыть окна с мылом, так как оно образует на стекле пленку, которая плохо отмывается.
- Щетка, смоченная в соленой воде, поможет восстановить золотистый цвет изделий из соломы.
- Паркетные полы будут больше блестеть, если протирать их влажной тряпкой, смоченной в холодной воде с добавлением глицерина (1 ст. л. на стакан воды).
- Прогладьте горячим утюгом лист бумаги с рассыпанной солью, чтобы очистить его от нагара.
- Мягкую мебель можно быстро избавить от пыли, если застелить ее мокрой простыней и слегка выбить.
- Чтобы зеркало в ванной не запотевало, протрите его раствором 1 ч. л. желатина на стакан теплой воды.
- Картины легко очистить с помощью белого хлеба.
- При влажной уборке тряпочку следует слегка намочить кондиционером для белья – пыли будет скапливаться намного меньше.

ЗНАЕТЕ ЛИ ВЫ?

МАКАРОНЫ

Макароны (ит. maccheroni) – это целое семейство, в которое входят спагетти, вермишель, лапша, рожки и другие макаронные изделия. Блюда из раскатанного и мелко нарезанного теста известны давно. Китайцы лакомятся ими уже тысячелетия. Знали в них толк и в Древнем Египте, и в античной Греции. Предполагают, что первыми начали сушить макаронные изделия на солнце арабы, придав им тем самым одно из ценнейших свойств – сохраняться продолжительное время без потери вкусовых качеств. Сначала макароны ели руками и только в средние века стали пользоваться вилкой, чтобы спасти от пятен широкие рукава камзолов. По одной из версий собственно макароны были изобретены в Венеции и на местном диалекте означали «выдолбленные». А вермишель (от ит. Vermicelli – червячки) – это неаполитанское название спагетти, не известное и не распространенное в остальной части Италии. Слово «вермишель» было введено в обиход в России в конце XIX – начале XX века русскими писателями и художниками, посещавшими Неаполь. В других странах название «вермишель» для итальянских макаронных изделий не применяется.

МАГИЧЕСКИЕ БЛЮДА

Во многих странах люди верят в магические блюда. Если вы хотите безопасно путешествовать и при этом не попадать в неприятные приключения, перед отъездом приготовьте индейку. Считается, что блюда из этой птицы следует есть и в то время, когда вы начинаете новое дело. Индейка стала популярна в Европе после экспедиций испанцев в Мексику в начале XVI века. Появившись в Европе, экзотическая птица получила название «удивительная курица». Если хотите улучшить положение своих финансов – ешьте шпинат, а лучше всего – пирог со шпинатом, поскольку мука и яйца, необходимые для теста, увеличивают «денежные возможности» шпината. Впервые листья этого растения стали употреблять в пищу древние персы, они и наделили их магическим свойством притягивать деньги. А вот ржаной хлеб, по поверьям, укрепляет дружбу, способствует улучшению человеческих взаимоотношений.

Ахты

Ахтычай Самур оъзенге къошулагъан бойларда ерлешген Ахты юрт бизин эрадан Ү асру алда къурулгъан. Тар, айланч орамларында танымайгъан адамгъа адашма къыйын тюгюл.

Алдагъы девюрлерден къалгъан биналаны гъакъында айтгъанда, озокъда, биринчилей Жума межитни эсгерме тюше. Бу межит XIX асруда ишленген.

Ондан къайры, Ахты къала яхши сакълангъан. Ол федерал агъамияты булангъы архитектура ва тарихи эсделик гъисаплана. Шо Россияны лап къыбла боюнда ерлешген эсги къала. Къала 1839- нчу йылда генерал А. Головинни солдатларыны гъара каты булан тургъузулгъан. Белгили күйде, пача асгерлени Самур бойлагъа этген чапгъынындан сонг, бу ерлер Россия империясына къошуулгъан. Мунда орус армияны гарнизону болгъан. 1848- нчи йылда къалагъа имам Шамил гъужум этген, тек елеп бажармагъан.

Ахтыны эжелги гъамамлары ерни тюбюндөн чыгъағынэмли сувлары булан макътала. Олар булан ерли халкъ VI асрудан тутуп пайдалана. Гечче таба пача асгерлер къургъан гъамамлар, айрокъда яхши сакълангъан. Дарман булакъ сувлар ерни 1400-1700

метр теренинден чыгъа. Шо ерде «Ахты» деген санаторий де ерлешген.

Буса да Ахтыны аслу байлыгъы –Ахтычайны ва Самурну устьюнден салынгъан кёпюрлөр. Савлай юртда 11 кёпюр бар. Экиси тарихи ва маданият агъамияты булангъы эсделиклени сиягына гире. Бириси, белгили эки аркъалы, гюmezли темирбетон кёпюр, 1915нчи йылда къурулгъан, тыш уылкели инженерлер белгиялы Жиорс ва италиялы Дебернардини гъаракаты булан 1915-нчи йылда амалгъа гелген. Кёпюр юртдагъы Кузай ва Гюней авулланы бир-бири булан байлай. Кёпюрлөр халкъдан жыйылгъан акъчагъа къурулгъан.

Экинчи кёпюргө (1936-нчи йыл) ерли инженер Уста Идриси аты къююлгъан. Бу кёпюр тыш уылкели инженерлер къургъан кёпюрден ойрде токътагъан.

Дагъы да, Ахтыда эки музей бар. Бир вакъти СССР -де инг яхши юрт музей деп гъисаплангъан болгъан. Ону 10 залында тюрлю девюрлени 12 минг экспонаты жыйылгъан. Экинчи музей маданиятны ва инчесаниятны музейи деп юрюле.

Ахтыда лезгилени милли эпосуну игити Шарвилини гъакъында кёп халкъ хабарлар сакълангъан. Ол III асрудан Ахтыда тувгъан ва яшагъан. 2000-нчи йылдан тутуп Ахтыда республика даражада Шарвилини байрамы оytгериле. Шатлы чарагалагъа Россияны гъар тюрлю ерлеринден 10 мингден артыкъ адам жыйыла.

ГЮЛЬНАРА АСАДУЛАЕВА

ОЙТГЕН ЗАМАНЛАРДАН ГЕЛГЕН ЗЕҢГ...

...**Б**ир гезик ахшам вакъти огъар телефондан таба бир къатынгиши сёйледи. Ол къарлыкъантавушу булан: «Кызыымны къайтар!»—деди.

Шо мюгълетде Альбинаны гёз алдындан бары да яшаву ойтди...

Ол хыйлы заман осун-бусун сайлай къалып, эрге бармай турду. Герти сююв къаршы болгъанда огъар 40 йыл битген эди. Уйленген сонг, ол ана болма бек умут эте эди. Бир нече йыл ойтюп, мурадына етишип болмагъанда, оъзюн тергетме токъташды. Эм излей туруп эри булангъар тюрлю шагъярлагъа бара эди. Тек бир кёмек де болмады. Врачлар: «Сени чагъынгда яштапма бажарылмай»,—деп гесип къойду.

Шо заман Альбина эри булан гъакълашып нарыстаны Яшлар уюнден алма сюйдю. Эринден къайры, Альбинаны мурадын лап ювукъ къурдаши Аида биле эди.

Кёп таныш-билиши булангъы ойткюр Аида Альбинаны заместили эди.

Аида къурдашина Яшлар уюнне барып, юз тюрлю кагъызланы толтуруп инжине тургъанча, ана болмакъны башгъяёлларын таклиф этди. Оъзю айтагъан күйде этилсе, Альбина яшны герти анасы тюгюл экенни, гъатта, дос-къардаши да билмежек.

Гъасиликалам, гиччи pavnu турара Яшлар табагъан уйден сатып алма бола. Кызызъяш уланъяшдан эсе, бира兹 учуз токътажакъ.

Альбина шо таклифни арив гёрдю. Олтезден берликъызы болгъаны сюе эди. Акъча булангъы иш де токътамажакъ. Къайнанасы янгы машинге деп берген акъча гъали де харжланмай, еринде тура.

Тек Альбина масъаланы башлап мекенли ахтарып къарама токъташды. Неге тюгюл, тезде шолай ишлени юрютеген врачла-

гъа къаршы уголовный ишлер ачылгъанын эшилген эди. Ол Интернетден таба маълуматлар жыйма урунду. Шоланы бирисинде врачлар жагыил аналагъя: «Сени балангек авураврув булан тувгъан»,—деп, ялгъан къоркъувлар берип, ахырда олар авлетин яшлар табагъан ууёнде къюоп гетеген күйню эте болгъан деп айтыла эди. Гечге таба яшланы сатыв булан къазанагъан врачлар тутулгъан. Ондан къайры, яшны янгы ата-анасы болма сюйген ағылло чер де жавапгъа тартылгъан.

Башгъасында суд яшлар табагъан уйде ишлейген врачны ватувгъан яшлагъа янгы ата-ананы излейген арачы къатынны такъсырлагъан деп билдириле. Олар уланъяшланы 500 минг манатгъя, кызызъяшланы буса 400 минг манатгъя сата болгъан.

Бирдагъы бир билдирив. Кафелени бирисинде къатынгиши

янгы тувгъан кызызъяшны сатма къарагъан. О да тутулгъан. Полицейскийлеке кызызъяшны яшлар уюне берме тюшген. Гъали де ахтарывлар юрюлюп туралар. Аманлықъын къоруигъан къурумлар къатынгишини жинаятчы ишинде ёлдашлары да болгъан деп ёрайлар.

Дагъыстанда полицейскийлер учь йылны узагъында пенетициар центрни жаваплы күуллукъусун гызызарлап тургъан. Шону булан олар врачны бары да байлавлукъларын аян этмеге сюйген. Ахтарывлардан сонг яшланы сатыв-алыв булан врачдан къайры, дагъы да эки адам ортакъчылыкъ эте болгъаны токъташдырылгъан. Артдагъы гезик жагъил къатынгиши яш тувгъанча ону сатмагъа разилигин берген болгъан. Яшгъа тез янгы ананы тапгъанлар. Бу уголовный ишке къаралагъанда судяшныянты анасында къоймакъ деп къарап чыгъаргъан.

Бирдагъы керен эрге бармагъан жагъил къыз къаравулламагъан күйде яшгъа токътап къала. Ол баласындан не этип буса да къутулма сюйген. Шо ишде къатынгишини анасы да ортакъчылыкъ этген. Олар дос-къардашны айыпллавларындан къоркъуп, яшны сатмагъа токъташгъанлар. Яшгъа бир миллион манатны талап этгенлер. Акъчаны аллагъанда, экиси де тутулгъан.

Шо бары да маълуматланы ахтарып, чегип, Альбина къурдашы таклиф этген яшны сатып алмакъын къайдасы гъали де ахтарывчулагъа белгили тюгюл экенин англай.

Альбина шо квартирғе нечик тюшгенин ва ящучун алыш-бериш башлангъанын оъзю де эс этмейген күйде болду. Лакъирны жагъил къатынгишини анасы ва атасы юрюте эди. Оъзю буса башында салландырып, арагъа бир сёз сама къошмады. Ата-ана ишни нечик айландырма герек экенин яхши билелер. Къатынланы консультациясында ялгъан документлени онгаражакъ врач да табылып битген...

Альбина терс ишни этегенинанг-лай эди. Тек оъзю- оъзюн айыпдан чайма къарай эди. Сайки, яшны яшлар бавуна бергенче, ағылоду, сюювде оъсдюргени яхшыдыр деп ойлаша эди.

Гинекологъа олар бирче юрой эди. Альбина анасыны къарнындағы яш нечик оъсегенине къарай эди. Гележекде туважакъ кызы булан лакъыр юрюте эди. Къардашланы, хоншуланы, ишдегилени ол гертиден де яшгъа токътагъан деп эсине геле эди. Огъар узакъ көмек этгендир деп. Альбина эркин капотунда, гертиден де, айлы къатынгъа ошай эди. Заманы гелгенде, гележекде болажакъ ана декрет отпускаға чыкъды.

Яшлар табагъан уйге олар гечеортада бирче гелди. Оланы айрыча палатагъаятдырды. Жагъил къатынгиши чалт ва тынч күйде къутулду. Дагъы Альбина ону бир де гёрмеген эди.

Больницадан чыкъма заман гелгенде, Альбинаны дос-къардашы, хоншулары, иш ёлдашлары исси күйде къаршылады.

Альбинаны къурдашы Аида яшгъа шагъатнама аллагъанда, ону тувгъан гюнүн, айын алышдыртыпязмакъын насиғыт берди. Сонг герти анасы излеме сюйсе, табып болмайгъан күйде. Шолай гезиклер сийрек буса да бола. Гъатта бир нечे йыллардан сонг ахтарарагъанлар да бар. Айрокъда, къатынгиши дагъы яш табып болмажын билсе, бары да затны къоуп, авлетин излеме баштай.

Аида къурдашы отпускада саялы, ону күуллугъун күтө эди. Ол бёлюкниу начальнигини шанжалына олтургъандокъ, коллектив шоссагъат улума башлады. Олар янгы гъакимини гъонкъаларына чыдан болмай, бир нече керен Альбинаны уьстюне гелип, ишге чыкъмакъын тилей эди.

Бир гезик Альбина къурдашына оъзюню планлары гъакында айта туруп, ювукъ арада ишге чыкъма сюегенин билдириди. Аиданы бети алышынып гетди, бир де тартынмай тувра айтды:

—Гъатта ойлашма! Уюнгде тур. Яда мен барысында сени сатылып алымгъан яшынгын гъакында айтажакъман. Уьстевюне, менде сизин шоквартирдеги биринчи ёлу-гъувгузуну видиосу да бар. Шону къызыны ата-анасы яшыртгъын күйде чыгъаргъан. Сен шонда олагъа акъча береген кадрлар да сакълангъан...

Альбина гъали огъар къурдашыны табаныны тюбюндө болуп турма тюшежегин англауда ва шо заман ойлашмай нечик гъайсызлыкъ этегенине тюшюндю. Яшны закон ёлу булан алма да ярай эди чи. Бары да зат бар чы: яхши иш, эркин уйлер, оъзюнден къайры, лётчик болуп ишлейген эри де яхши алапа ала...

Арадан бир нече йыл ойтди... Ва бир гезик ахшам вакъти зенг урулду... Гетген заманлардан гелеген зенг...

МАРИНА ШЕВЧЕНКО

P.S. Яшланы сатыв РФ-ни Уголовный кодексини 127,1 статьясына гёре жавапгъа тартыла. Жинаятчылар 3 йылдан 10 йылгъа ерли эркинликден магърюм этилме бола. Тек шолай ишлени судлагъа ерли этишдирмеге тынч болмай. Сатагъанлар, аллагъанлар этген ишин яшыртгъын сакълама бек къаст эте.

Экспертлер токъташдырагъанга гёре, адамланы кёбюсю яшны законлу күйде алма уллу четимликлер тувулунагъан саялы, шо терс ёлланы танглай. Пачалыкъ къурумлар иш этип дегенлей, гъар тюрлю тогъаслар сала. Шо тармакъдагъы урушбатчылыкъын ёкъ этип болса, нечесе яш оъзлеге ағылолер табар эди.

Инныр тюпгө етишдик...

**—Үюгюзге яхшылыкъ, апай. Кю-
югюз-гъалыгъызы нечикдир? Мен
гёргегенли неэтип турасыз? Мени
сагынмадыгъызымы?**

—Гелген сагъа да яхшылыкъ. Аллагысен, бармысан шу дюньяны устьонде? Алдынга яймагъа терим де ёкъ. Апайын сагынмагъан буса ярай деп, гъали янгы сени гъакъынг да ойлашып туралып. Нечик болайым, Аллагыгъа шюкюр, эсен-аманман. Сен нечиксен?

**—Шюкюр Аллагыгъа, менде яман
тюгюлмен. Апай, ишим къиста-
вул болуп, бу гезик узакъландым.
Не буса да яныгъызгъа етишдим.
Етишип тюп де гелди, гелим де
къайтарылды. Алда чы инныр
тюп деп бола эдилер. Инныр тюп
не экенин билмейгенлер нечакъы
да бар. Шону гъакъында лакъыр
этейик, апай.**

—Гай, Гай. Инныр тюpler де, сабантойлар да къайда къалды? Инныр тюп болмагъа авлакълагъа къуллукъ этегенлер, ону-муну чачагъанлар да къалмагъан чы. Алда будай булан арпа, нече тюрлю ашлыкъ чача эди чи. Шону къайтарағъанда, ашлыкъны басмакъ учун, ону тёкмеге ерлер онгара эдилер. Жагыллени де жыйып, булкъа да этип, ашлыкъны тарлавдан къайтарып, алданокъ онгаргъан ерлеке тёге эди. Шогъар инныр деп айта эдилер. Къышгъа гъазирлейген азыкъыны шонда жыя эдилер. Жагыллар булкъа этип, геллимни къайтарағъанда бийип, йырлап бир-биревнүү гёнгюн ала эдилер. Бир уллу къуванчлы агъвалатгъа айланы эди. Ашлыкъны да басып, шону будайны сакълайгъан закъурмагъа тёге эдилер. Шондан сонг ашлыкъ да къайтарылгъанда, инныр тюп деп шатлыкълар башлана эди. Шогъар 2-3 адам бир болуп, аш-сув

этип онгарыла эдилер. Мисал учун, лап бай адамлар 2-3 къой соя эдилер. Оьтесиз кёп экмек де бишире эдилер. Сонг да, гъар тюрлю емишлер, харбуз-пастан алып, боза да гъазир эте эдилер. Шонда аслу гъалда эренлер, авул-хоншу, къурдашлар, яшларын булкъагъа бакъдыргъан ожакъланы есилери жыйыла эди. Шо къуванчлы мажлисде бирев де ичип-эсирип айланмай эди. Ондан къайры, тарыкъсыз, осал ишни де этмей, оъзлени сав-саламат тута эдилер. Ашлыкъ къайтарып битгенче, гъар ожакъда инныр тюpler бола эди. Айрокъда, гъарангъа яшайгъанлар шону бек саламат кюде кюте эди. Олар шулай ийр айта эди:

Эр хазнасы эсги сёз,
Исси-иссилей мичари.
Не ерингден хабайым?
Аявлу айран хаба,
Сени къайдан табайым.

Топуракъда ишлейгенде къоллайгъан алатланы да алып, ашы-суу, урлукълары да булан тарлавгъа баррагъанда шолай йырлай эдилер. Олар бош акъчалыкъ яда педре булан алдына къатынгиши чыгъардан да сакъ эди. Олай да, сувдан толгъан акъчалыкъны къапуларыны къырыйына салып къоя эдилер. Сувдан толгъан акъчалыкъ моллукъину, токълукъину англата эди. Эгер, шо бош буса, шону берекетсизликге ёрай эдилер.

Янгы тартылгъан ундан этилген эмекни татывуна инг башлап ожакъыны гиччиси къарай эди. Шонуда, гиччи павгъа савлугъу болсун, эсен-аман, сав-саламат оъссон деп ашата эдилер.

Сонг да, гюзлюклени чачып битгенде де мажлис бола эди. Гюзлюклелим яхшы буса, шо да агълюно яшавуна бек таъсир эте эди. Гюзлюк чачывлагъа бизде, къумукъларда,

«къотангъа чыгъыв», «сабангъа чыгъыв» деп айта. Кёбюсю адамлары гючю чатмайгъангъа шону шатлыкълар булан белгилемей эди. Амма бирнече агълю къошуулуп, тарлавдагъы ишлени ортакъ этип, бирче кюте эдилер. Сонг олар онда заман-заман ял алмагъа яда ашамлыкъыны сакъламакъош къура эдилер. Авлакъ ишлер тамамлангъанда, сабан той бола эди. Огъар къумукълары бирлери «къош бузув», «къош гынкал» деп айта эдилер.

Шо шатлыкълары кютмек, столлар къурмакъ учун гъар ким юртундан, уйлеринден эт, къуйрукъ, гъар тюрлю пироглар, къозлар, емишлер алып геле эдилер. Тек ички болмай эди. Амма юзюмден этилген тушап чинк де сыйлы ашамлыкъга гысалана эди. Шо гюзлюк чачывлардан паражат болуп, бир-биревнүү гёнгюн алмакъ учун, мажлис эте эдилер. Шогъар да гъар ким авул-хоншусун, къурдашларын чакъыра эдилер. Авлакълар сююнчден толуп къала эди. Столну артында олтургъанлар бир-биревнеге: «Мол тюшюм булан къайтын!»—деп алгъышлар эте эди. Артда чачгъан будайын яда арпасын сувгъарып, къышда да къарны къаравуллай эдилер. Мол тюшюм къайтармагъа ким сюймей дагъы. Шону учун къатынлар будайны сувгъа, сютге биширип, къоз булан ашай, авул-хоншугъада бере эдилер. Ондан къайры да, будайны, гъабижайны къызартып, яшлагъа оълеше эдилер.

**—Апай, о заманлар нече де къу-
журлу адатларыбыз да болгъан.
Адамлары арасында бирликде, та-
тывлукъда таймагъан. Сизин де
къашалтмайым, лакъырыбызыны да-
гызы гезикузатарбыз, Аллагъ буюрса.**

Паху ГЪАЙБУЛЛАЕВА

ЯЗБАШНЫ СЕСИДЕЙ, ЯЗБАШНЫ АТИР ИИСИДЕЙ

Къумукъ поэзияны тармагъында чалышагъан пагъмулу тиштайпаланы мен ачыкъ кёкдеги ярыкъ юлдузлагъа гысаплайман. Оланы арасында овз къызардашымдай гёрген Зулейха Атагишиева да баргъа бек сююнемен.

Ол овзюю яшавун тезден берли къумукъ поэзиягъа багъышлагъан. Биринчи шиъруларындан башлап, ону яратывчулугъуна кёп тергев бере гелемен, мисгин Аткъай агъав айтгъанлай, гъар асарыны «жыжыгъы» барны гёремен. 2008-нчи йыл Зулейханы Россияны язывчуларыны союзуна членликге къабул этеген жыйында да шо гъакъда эсгерген эдим. Айтгъанларым гъавада къалмады. Гертилей де, шаирлик ат берилгенли, чыкъгъан йимик ярышгъа, багъана ёкъ барышгъа дегенлей, ол биринден-бири тизив хыйлы шиъру китапланы чыгъарып турат.

Бираз алларда мени къолума Зулейханы «Язбашны сеси» деген янгы шиъру китабы тюшдю. Овзю йимик гёзел бу китапны бек ушатдым, ону къайтып-къайтып охудум. «Язбашны сеси» менде хыйлы арив сеслени-гыслени тувдурду, шо гъакъда шу макъаланы язмагъа да борчлу этди.

Бу китап «Алгъыш сёзюм анама», «Къызардашлар», «Язгеливон англата», «Чилле ёлдай», «Дёртлюклер» деген бёлюклер ва «Унутулмай», «Алтын гелин» деген поэмалар булан амалгъа гелген. Автор овзюю асарларыны таъсириң гючлендирмек муратда тийишли чебер сёзлени, ой бюртюклени, чыргъа къыйышдырма герекли ташлардай, сайлап-сыйлап, овз ерлерин тапдыра. Шолай яратылгъан асарлар, озокъда, охувчуну къурчун къандырмай болмай.

Овзюю шиъруларыны уьстюнде узакъ заман тындырыкълы күйде чалышагъанлыкъ, «менден гетсин, есине етмесин» деген ойдан арек болагъанлыкъ огъар гёrmекли натижалагъа етишмеге имканлыкъ бере. Зулейханы яратывчулугъунда мен айрокъда ушатагъан зат – бал йимик агылып гелеген бай ана тили булан табиатны яшыртгъын сырларын, халкъны къыйынын-тынчын уста суратлап, аталар сёзлерден ва халкъ авуз яратывчулугъундан бажарывлу күйде пайдаланып болагъанлыкъ.

Бу шаирдеги пагъмулукъ, поэзиясындагъы чеберлик охувчуну гайранлыкъга къалдыра, яшавуна сигүрчудай таъсири эте. Ата юртуна, ана топурагъына, ата-анагъа, гёзел табиатгъа ва башгъа темалагъа багъышлангъан шиърулары охувчуда татывлу гыслер тувдурат. Мен инг башлап ону аналагъа багъышлан-

гъан шиъруларындан бир-нече дёртлюклени эсгерген сююнемен.

*Ана – насип, минг макътавгъа етеген,
Алгъыш сёзлер яйылардай къырлагъа.
Ана – Гюнес, гюнүнг ярыкъ этеген,
Сыйлы аты салынардай йырлагъа.
(Салынардай йырлагъа)*

*Ана йыры язбаш гъакъда, яз гъакъда,
Яз гелгенни англатардай бугюнлөр,
Азиз сесин гелтирип де йыракъдан,
Ана йырын йырлайгъандай бүлбюллөр.
(«Ана йыры яшай мени тёшиомде»)*

*Айрылынну аз ёлу да йыракъдыр,
Гелер гюнүнг гёзлей түрүп талмасын.
Аналаны къалдырмагъыз хатириң,
Аналагъа хатиригиз къалмасын.
(«Аналаны къалдырмагъыз хатириң»)*

Нечик арив айтылгъан! Аналаны уллу дарражадагъы ойрлююне, абуруна-сыйына, овзюю юргинден ойттерип, гёресиз, шаир Зулейха: «Аналаны къалдырмагъыз хатириң, аналагъа хатиригиз къалмасын», – деп, бек гъакъыллы, сыйлы сёзлер айтгъан.

ШАИРНИ 70 ЙЫЛЛЫГЪЫНА

Анасыны акъ сютю булан къанына-жанына төрөн синген къумукъ тилини байлыгъын, зорлугъун гёзюню бебейи йимик сакълап болагъан Зулейха Атагишиева оъзюню ата юрту Къарабудагъентге багъышлап шиърулар яратгъан, олар янги макъамлагъа салынып йырлана. «Юртум яшай юрегимде, оюмда» деген шиърусунда бурай гючлю ва чебер дөртлюклер бар:

*Макъамысан мен язагъан йырымны,
Баш сёзюнден башлап сенден баш алар.
Санаву ёкъ сагъа ачар сырымны,
Сендей болуп танглап алма ким болар?*

*Сагъынч йырым сыймас йимик тёшиоме,
Къанат къагъып гъавалардан гезердей.
Юртум яшай тюлюм булан тюшюмде,
Азизлигин юрек булан сезердей.*

* * *

*Юртун сиймек уйренчикге айланып,
Чыныгъып да мелте чакъы чагъымда,
Юрек булан ата юртгъа байланып,
Мен сиймеймен тайма ону ягъындан.
(«Битгинчеге охулуп»)*

Автор оъзюню поэзиясында анадаш халкъына гъалал къуллукъ этмекни инг де сыйлы ва герекли борчгъа гъисаптай:

*Таза яшап, оъзюмно гъеч къызгъанмай,
Гъар шиърума бир талчыгъып алгъаным,
Яшайгъаным акъ кагъызгъа язгъандай,
Ата юртгъа амин кюйде къалгъаным.*

*Яратгъаным санармыкен гюнагъъга
Йырлар яза танглар къатгъан заманым,
Янги-янги китапларым халкъыма
Савгъат этме мен авур борч алгъаным?
(«Яратгъаным санамасын гюнагъъга»)*

Гъар шаирни агъамияты – анадаш адабиятда, олай да оъз халкъыны тарихинде нечик гёrmекли ер турагъанлықъдан, яхши ягъына оъз янындан не къадарда къошумун этегенликден гъасил бола. Мен макъаламда оъзюню атын уллу гюромет булан эсгереген 3. Атагишиева да хыйлы йылланы боюнда къумукъ поэзияны боюнсасына егилip гелеген шаир. Ону асарларын охугъанда, оър ватандашлыкъны, асил къылыкъны, адамлыкъны аламатларына тюшюнесен, адамланы авур къысматларын чечивге, яшавну татлисин де, аччысын да уста кюйде суратлавгъа байлавлу тюрлю-тюрлю келпетлерден, шо меселде чалышагъан Зулейханы чебер пагъмусундан къуванасан:

*Дюньягъа йыр болуп яйылсын Сююв,
Йыр болуп йырлана йыракъга гетсин.
Болмасдай юрекге талчыгъыв-гююв,
Йыр бизин йырлардай насипли этсин.
(«Насипли этсин»)*

Аллагъа бизин учун дюньяда сюювню негъакъ яратмагъандыр. Шо сююв адамлагъа, гъайванлагъа, къушлагъа берилген уллу савгъатдыр, уллу ниъматдыр. Бир-бирде: «Сюювю ёкъ адам дюньяда яшап да не эте экен?»—деген пикругъа гелемен. Зулейханы поэзиясында сююв лирика аслу ер тута. Ону шо темагъа багъышлангъан 300-ден де артыкъ шиърусу бар. (304 бетли «Сюювю – савгъат» деген гъали-гъалилерде чыкъгъан бирдагъы янги китабы да бюс-бютюн сююв лирикадан топлангъан). «Сюювню жанрында шонча да кёп темаланы нечик табып бола экен?»—деп, тамашалыкъ этмей болмайсан.

Автор гючлю сюювню агъамиятына тийишли багъа бере туруп, ону ал байракъдай оърге гёттере ва оғъар бурай багъа бере:

*Мен сюювню акъ юлдузгъа тенглеймен,
Тазалыгъын танг ярыкъдан алсын деп.
Тенгиримден узакъ оъмюр тилеймен,
Мен гетсем де, о артымда къалсын деп.*

*Сююв магъа тарыкъ тюгюл заманлыкъ,
Сююв – мени тюлюм булан тюшюмде.
Гюн батса да, Ай къалса да тутулуп,
Юлдуз болуп янсын Сююв тёшиомде.
(«Эки умут»)*

Сююв лириканы нечакъы да сююнчу де, агы да, да-гъы да учу-къырый ёкъ аламатлары да барны Зулейха бек яхши биле. Шо саялы да сююв шиъруларында ол оъзюне хас, бирев де къолламагъан янги келпетлени, юрекни жымырлатагъан янги гъислени түвдурал:

*Сен гелер ёлгъа къарап,
Сувлангъанда гёзлерим,
Сююв йыргъа айланмай
Нетсин дагъы сёзлерим.
(«Сенсизмен»)*

*«Сенсиз гюнюм аз тюгюл» –
Деп тюшюмде айтасан.
Тюшде гёремек парз тюгюл,
Тюлге къачан къайтасан?*

*Гюл байлам берген эдинг,
Тюшде тюгюл, тюлюмде.
Тюш болуп къалма тура
Сени гёрер гюнюм де.
(«Сюйдюрсенг де...»)*

Авторну шолай гёzel ва чебер сатырларын охугъанда, аты макътавгъа айтылгъан орус лирик Сергей Есенин гёз алдыма гелип къала. Ону йимик Зулейха да сююв шиъруларында гёzelликтин дюньясына терен чомула, чеберликни инче, назик гъислерин уста кюйде суратлай:

*Гёк капотлу гёzel къызы
Женнетни гюлю йимик.
Йырлап гёнгюнг алагъан
Бавну бюлбюлю йимик.*

*Къызыл дарай энглери
Алтын Гюнеш ойнгендей.
Бурма чачы йыртыллай,
Гюне-сувун сепгендей.
(«Арив къызыны аты ким?»)*

Зулейха Атагишиеваны поэмалар яратывда да зор паямусу бар. Ону янгы китабына «Унтуулмай» ва «Алтын гелин» деген эки поэмасы гирген. Уллу Ватан давну темасына багъышланып кёп санавда поэмалар ва башгъа асарлар язылгъаны, энниден сонг да языла жагъы ачыкъ. «Унтуулмай» деген поэмани устьюнде айрыча токътайман.

Бу поэмани таъсириин бирден-бир гючлендиреген недир десек, оъз аллары булангъы ону герти игитлери, оланы оъзлеге гёре яратылгъан хас келпетлери, демек, документальный поэма экенликде. Давгъа гетип барагъан Гъели юртул жагъыл улан Ибрагымни шаир яшавда бар күйде келпетин яратгъан:

*Болгъан дейлер жасыл улан, жасыгъулан,
Бую-сою гёзеллер гёз салардай,
Тал къомузун чертип-чертип ийир айтыйп,
Адамурлукъ авзун ачып къалардай.*

*Къара къашы къалам булан гызыгъандай,
Къара гёзю къаратардай кёплени,
Къайнарлыкъ да эр санына къуйгъандай –
Къоркъув билмес къарчыгъасы кёклени...*

Шаир Зулейха, давда болгъан адамдай, Харьков бойда юрюлген давланы дурус күйде гёзден гечире, душманлардан уст болмакъ учун къанын-жанын аяマイ ябушгъан солдатланы алгъышлай. Уллу чапгъинны вакътисинде Ибрагым авур күйде яралана. Шо мюгълет поэмада бурай гёрсетиле:

*Ибрагымни, эсден тайып ийигъылгъан,
Эси гелмей танг сызыла, танг къата.
Гелген ийимик эки гёзюн чокъума,
Къаргъа тавши эс тандыра, «уюта».*

Аллагъ буюргъандыр дагъы, капитан Ибрагым эсин таба, артында къан гызын къоя туруп, сюйкелип бир гиччирек уйге етише. Уйню есилери капитанны подвалына яшыра, оъзлеге де етишмейген ашын-сувун бере, яраларын багъа.

*Дарман салып байлай гъар-бир ярасын,
Болмасын деп къаркъарагъа кёп зарал.
Башлыгъында нече тангны къатдыра
Уй ессини къызы Катя – Аймарал.*

Гёzel Катя къулукъ эте, сав эте, юрекден шо улан-тъа байланы. Ахыры да оланы аралыкълары гючлю сюювге айлана. Бираз къолай болгъан сонг, къумукъ улан, аргъансыз-тепсиз гиччирек ийыбав этип, шо къыз булан уйлена. Узакъ къалмай, ол къайтара фронтгъа гетмеге герекни англата. Уйню еси (оъзю де партизан болгъан экен) Ибрагымни ерли партизанлагъатапшура.

*Къоччагъыма гюнлени бир гюнүндө
Къызызша тува, наисип къулач яйгъандай.
Гечелетип геле ол шо «куюнө»,
Яши туувъанды дав тавушу тайгъандай.*

Оъзюю сююнчон-къуванчын билдирип, Ибрагым ата юрту Гъелиге ата-анасына да кагъыз яза. Не этип де, Ибрагым фронтну ал сыйырларында ябушағъан ёлдашларыны янына гете, Германияны Дрезден деген шагъарын къолгъа алывда къоччакълыкъ гёрсете. Тек... шонда къумукъ улан авур ярадан жан бере. Къайгъы кагъыз ата юрту Гъелиге де етише. Шо къайгъы хабарны гъакъында поэмада бурай сатырлар бар:

*Дав битмеге уйч гюн къалып бу не кюй,
Ер гёттермес къанлы давну къапасын.
Къайгъы хабар етип, чёге гиччи уйй,
Чыдамлыкъыны битдиридердай запасын.*

«Къайгъы хабар етип, чёге гиччи уйй» деген авторну юрегинден къайнап чыгъагъан гыслер-тарланывлар сатырлагъа гюч бере. Башгъа дёртлюкдеги «Къайгъы кагъыз сав дюньяны айланып, оъмюрлюкгебу ожакъда къалардай...» деген сёзлер де кёп маъналы чыкъгъан. Давну къайгъысы гирген ожакъ, гертилей де, чёкген гиччи уйге ошамаймы?!

«Унтуулмай» деген бек маъналы ва таъсирили поэмани охугъан сонг, мен ону автору Зулейхагъа «чебер сёзю устасы» деп айтмагъа бир де тартынмайман.

Гъалиги девюрде яш наслуну тарбиялавда поэмани агъамияты уллу. Шо саялы да къумукъ школалар учун хрестоматия китаплар гъазирләйгендө, бу поэмани да охув программагъа къошса арий болажакъ эди.

Зулейханы «Алтын гелин» деген поэмасы да гъайранлыкъга къалдыра. Ону бу асарында бек рагымулу къоччакъ къумукъ улан Азаматны келпети, ону къысматы, Алина деген орус къызыны намартлардан къутгъармакъ учунгъу ябушувда эки де гёзю сакъатланып, сокъур болуп къалгъаны, шогъар да къарамайлар, къыз огъар эрге баргъаны ва башгъа агъвалатлар нечакъы бола буса да чебер күйде язылгъан. Шаир З. Атагишиеваны биринчи поэмасыны гъакъында кёп айтылгъанга гёре, экинчи поэмани устьюнде токътамайман.

Зулейханы китабы, мени гысабымда, къумукъ охувчулар учун уллу савгъат болар деп эсиме геле. Маъна ва чебер якъдан бишген-тюшген бу шиъру китап, башгъа паямуду шаирлени китаплары булан янаша, мени столумну устьюнде оъзюне гёrmекли ер тапды. «Язбашны сеси» деген бу янгы китап язбашны сесин, ону атир ийисин алыш гелди.

ВАГЫТ АТАЕВ,

СССР-ни язычуларыны союзуну члени,
Дагъыстанны маданиятыны ат къазангъан
къуллукъчусу, Дагъыстанны ат къазангъан
муаллими

АРАДАН 30 ЙЫЛ ОТЬЮП...

Юрт ерде яшлар булан шагъаргъа барагъан маршрутканы къаравуллай туруп, чакъны яллавундан тазза инжинип түра эдик.

Магъа бирев бек тикленип къарайгъанын эс этдим. Гёrmейген болуп токътагъанман. Тек эргишини менден гёзлериин айырма хыялды ёкъ эди. Шо мени бек ачувландырыда ва гъалеклендерди. Бурулуп, мен де тувра ону бетине къарама башладым.

Ол менден шолай эдепсизликни къаравулламай болгъан буса ярай, адашып гетди ва мени устюме багъып юрююдю.

Шоссагъат: «Кимdir бу? Не сюе экен менден?»—деген ойлар тувулунду.

— Гюн яхши болсун! —деп иржайды эргиши. —Яхши ёл!

— Савбол,— деп, мен къыстыгъача жавап бердим.

Ол бир мюгълет иржая туруп токътады. Сонг чыдап болмай:

— Бика, сен мени танымадынгмы?

Эргишини мен гертиден де танымай эдим. «Сиз янгылыш болгъансыздыр»,—деп бурулуп ариге тайдым.

Тек ол шо заманда да менден арчылмады.

— Вагъ, къарадагъы унугъан... Мен чи сени бир де унумайман,—деди. Ону шо сёzlени айтагъан къайдасы кепиме гелмеди.

— Гъей адам, яда сиз менден не сюегенигизни ачыкъ этип айттыгъыз, яда мени парахат къюгъуз!

— Сен негъакъ ачувланасан. Яхши ойлашып эсинге алма къара,—деп ол таклиф этди.

— Гъали шугъар не этерсен дагъы! Мен башымны чайкъадым, бурулуп гетме къарадым.

Мунашо мюгълетде бирден менде шекленивлер тувду. Шо баягъы, сари чачлар, къонгур гёзлер, ташдан ясалғъандай якъ башлары...

— Сайитали, балам, гел гъали мунда тез! —Школаны тазалайгъан Зугърабажив класны эшиклерин ачып, ичине 10 йыллыкъ уланын гийирме къарай эди. О да къашларын тююп, бурнуну тюбюнде бир затлар мырыллай эди.

Шолай биринчилей бизин класгъа Сайитали гелди.

Арадан бир ай да ойтмейли, шо генг яврунлу, тынгловсуз, якъ-якъгъа къарайгъан сари чачлары ва темирдей юмурукълары булангъы хулиган бизин класны балагъы болуп токътады ва бютюн школабызыгъа къувун сала эди.

Атасы ва муаллимлер къуру бура туруп, ону къып-къызыл сол къулагъы онг къулагъындан уллу эди.

Сайиталини охувда бир гъайы да ёкъ эди. Амма гъар гюн бир яманлыкъын этмей чи къоймай эди. Тенглилерине парахат ойтме къоймай эди. Ондан кимге де къапаслар тие эди. Устьюнден арза этсенг чи, ол сени не ерде буса да къаравуллап, ачувун алмай къоймай эди.

Ону булан бирев де аралыкълар юрютме сюймей эди. Шо саялы учь йылны узагъында ол бек ойкем ва къоркъунчлу ёлдашыбыз күйде къалып турду.

Ол этеген оюнлардан клас гъасси болуп тұра эди. Сюйсе парталаны устьюндеғи теп-

терлени йыртып ташлай эди. Ядажурналны алып гъарисини фамилиясыны къаршысында экилер сала эди. Башгъа гезик яшыртгъын күйде къызланы портфеллеринегиччи ватарака йыланланы салгъан эди. Къыш вакъти ёлдашларыны биригинден оюнчакъ танкны чыгъарып алып, класны исси этеген печге ташлагъан эди. Билмеймен, шо танк неден этилген болгъанын, тек оюнчакъ топдай атылып, бириңчилей оъзю Сайиталини чачларын гүйдюрдю.

Зугъра бажив гъар гезик уланын класны алдында тоқъалай эди. О заманда да бизге: «Вёргиз, атасына айтып къоймагъыз! Билсе, оылтурежек яда сакъат этежек!»—деп ялбарып тилей эди.

* * *

Мен бек саламат къызъяш эдим ва бирев булан да эришмей эдим. Тек Сайитали къызъяшланы хатириин къалдырагъаны мени бек ачувландыра эди ва олардан шо эл безгенге къатты күйде къайтарыш этмеге сөз алдым.

— Биз кёп барбыз, о буса янгыз. Гелигиз, къоркъмайыкъ, бирдагъы керен хатирибизни къалдырса, бирче устьюне чабып токъалайыкъ. Къызлар сюймей туруп рази болду.

Шо гюн Сайитали Мадинаны портфелини къулагъын юлкъуп алгъан эди. Мен ва бирдагъы бир нече къыз оғъар ювукъ болуп, къартыллайгъан тавушум булан: «Бирдагъы керен сен бизин хатирибизни къалдырма къара чы»,—дедим.

—Къалдырсам не этежексен? Токъалажакъымысан?—деп ол кюлемсиреди.

—Токъалажакъман... Биз барыбыз да токъалажакъбыз! Бурулуп къарайман, янымда бирев де къалмагъан. Къызлар тез барып ерли-ерине олтургъанлар. Бары да клас пысып, магъа бек тамаша болуп къарай эди.

—Къарайыкъ, бугюн къайсыбыз къайсыбызын токъаларбыз эжен. Ленинни эсделигини къырыйында ёлугъарбыз,—деп класдан чыгъып гетди.

Мени юрегим накъира ийимик къагъыла эди. Шоссагъат, дарслар битгенче уйге къачмагъа сюе эдим яда шо еримде ойлюп къалмагъа да къайырмай эдим .

Сайтали энниден сонг мени парахат къоймажагъын англашым.

* * *

Къалгъан учь дарсны вакътисинде Аллагъыга: «Сайталини бирден эси тайып, бары да затны унутагъан күйню этсенг ярамаймы»,—деп тилей къалдым.

—Эгерден шо бажарылагъан зат тюгюл буса, йыгъылып, аягъым сынагъан күйню эт. Тек онча бек авуртмайгъан күйде, — деп ойзюм-ойзюме шыбышлап турдум. Буту сынгъан къызыяш болан ябушмажакъ чы...

Тек нечакъы тилесем де, мен сав-саламат дарслар битгенче турдум ва бек аста портфелимни жыйма башладым. Ону Аллагъы, гертиден де, эсин алгъандыр деп умут эте эдим. Магъа хыянатчы

болуп чыкъгъан къызлар мени жыйылагъаныма къарай эди. Бирден Мухтар чаба гелип: «Ол сени къаравуллап тура»,—деп ахырынчы умутларымны ёкъ этди.

Къаркъарам бош болуп йыгъылма аз къалдым. Къачайымы экен деген ой да бар эди. Тек класны алдында биябур болма сюймей: «Батса батсын параход»,—деп ажжалымны алдына юрюдюм.

Мамукъдай аякъларым мени жаллатчыны алдына алып бара эди. Бир-бири бизге ювукъ болгъанда, ол бир зат да айтмай, авур ботинкалары булан аякъларым төпмө башлады. Мен чыдап турдум. Тек аппа-акъ гольфелеримни балчыкъгъа бояп, йыртылгъан кююнде гөргөндө, ачувларым чекелериме чыгъып гетди, юрегимде алатолпанланы тувдурду. Мен гючюм бар чакъы Сайталини ойзюмден ариге теберип, ерге йыкъым. Ол эс тапгъанча сари чачларындан тутуп, магъа тиеген къапаслагъа къарамай, бетине ур-ур эте турдум.

Сонг инанмассыз, шо темир юмурукъ, таш сыпат йылап йиберди! Гиччи яш ийимик йылай эди. Къолу булан гөзьяшларын сибире туруп, тез къачып гетди. Ариден: «Токъта, мен сагъа этерни гөрерсен»,—деп къычыра эди.

Артдагъы бир нече гюнню ичинде мен школаны игити болуп турдум. Барысы да мени къолумнуда, къурдаш болма сюе эди.

Сайтали шондан сонг бираз эниш болду. Яхшы охума башламады, тек ябушувлараз болду, къызланы чыювугъуна

да бармай эди. Ол бир онгайлы мюгълетни къаравуллайдыр деп ойлаша эдим

Учь йыл биз бир класда олтуруп турдукъ, бир керен де сёйлемедик бир-бири бизге. Бешинчи класдан сонг ону башгъа школагъа чыгъардылар. Хыйлы заманлар ону ойчлю къараву тюшүмде гөрюнө эди Сонг унтулуп къалды.

Мени уллу болгъанда да шо сари чачлар эсимден таймай эди. Мен ондан ойлгенчеге къоркъа эдим, о буса мени ойлгенчеге душман гөре эди.

* * *

Муна гъали мени алдымда тюшүмде де, тюлюмде де гөрюнеген къоркъунчларымны игити токътагъан.

Сёздөн сөз чыгъып, лакъырны башладыкъ.

—Сав оймюрюм сенден ачуумну алма умут эте эдим, Бика,— деди ол ва бирден кюллөп йиберди. Мен ол масхара этеми яда герти айтамы экен деп ойлашдым.

—Муна меникилер де гелди,— деп ол къолларын яйып, 8 ва 9 йыллыкъ уланъяшланы къучакълап алды.

Яшлардан бираз артда къалып илиякълы 40 йыллыкъ къатынгишива исбайы къызъяш геле эди. Насипли агълюю башчысы мени ойзюнү лап ювукъ адамлары булантаныш этме башлады.

—Бу мени хулиганларым— Гъасан ва Гъюсен. Бу буса къатыным—Ашура. Бу мени лап сюеген къызым—Бика...

БИКА АЛХАСОВА

Дюньяда биринчилей пробиркадан яш тувгъанлы арадан 40 йыл ойтдю. Насипли ата-ана кызына Луиза деп ат къойгъан эди. Ону сураты бары да белгили маълумат къуралланы биринчи бетлеринде ерлешдирилген эди.

Бизин республикада да шо хабарны уллу сукъланыв булан къабул этгени бугон де яхши эсимде къалгъан. Кёплер инанып да битмей эди. Яшлары болмайгъан къатынлар оъзлеге де къачан буса да шолай насип болар дегенге умут да этмей эди. Бизде, Дагъыстанда да, ЭКО-ну кёмеги булан яшлар тувма башлажагъын чы оюбузгъа сыйышдырып да болмай эдик. Тек арадан заманлар гетип, 2013-нчю йылда яш тапмагъа кёмек этеген республика центрда (ВРТ) пробиркадан биринчи дагъыстанлы къыз тувду. Шондан берли, дагъы да 350 яш тувгъан ва хыйлы ата-ананы гъасиретли умутлары яшавгъа чыкъгъан.

ГЕРТИ НАСИП ТАПМА КЁМЕК ЭТЕ

Но гыракатда врач, биолог-эмбриолог Наталья Черкашинаны да уллу къошуму бар. Ол-сынавлу касбучу. Центрда 15 йылдан да артыкъ ишлей.

ЭКО-ну ойтгеривде биологдан, ону билим даражасындан, сынавундан кёп зат гъасил бола. Сёз ёргүнча айтгъанда, ЭКО къайданы яратгъан алимлени арасында биолог Роберт Эдвардс да болгъан.

Наталья Черкашина гъа анын университетде алгъан билимлери медицина тармакъда къолламакъ деген ой шоссагъыт гелмеген. Гъатта аспирантураны битдиргенде де, гележеги, медицина булан байлавлу болажагъын ювукъ да этмей эди. Дос-къардашы ол шексиз күйде илмуну ёлун танглап, атасы, геология-минерал илмуланы доктору, Василий Иванович Черкашин йимик илму тармакъда оър даражалагъа етишежек деп тура эди.

Оланы ёравларына гёре, Наталья, гертиден де, илму ахтарывланы ойтгерме баштай. Тек ол шо ахтарывларын белгили алим болмакъ деген

мурат булан этмей, оъзюню бары да гыракатын, пагъымусун яш тувагъанлыкъыны масъаласына багъыштай.

Врач адамны къыйынын оъзю де шо балагъыны башындан гечирмей туруупанглап, тийишли кёмек этип битмежек деп айтыла бола. Натальягъа да аналыкъ насип шоссагъыт гелип къалмагъан.

Натальяны ишин инче накышланы этеген алтын, гюмюш устаны иши булан тенглешдирмеге ярай. Бек тергевню, чыдамлыкъыны, къастлыкъыны талап этеген иш. Ону аслу борчу— яш болажакъ клеткаланы, эмбрионланы бир-бири булан битишдирмек, байламакъ. Операцияны натижасы кёбюсю гъалда шондан гъасил бола.

—Мен юрютеген медицина тармакъда дайм янгы къайдалар, технологиялар арагъа чыгъа, ясандырывлар камиллешдириле. Врачгъа шоланы барысын да билмесе ярамай,—дей Наталья.

Шо саялы ол гъар йыл ара бёлмей халкъара ва бютюнрессия конгреслерде, конференцияларда, симпозиумларда ортакъчылыкъ эте. Уылкени лап

да белгили медицина центрларында билимлерин артдыра.

Иш көп заманын алғанына да къарамай, Наталья дөрт яшны гәйлі анасы. Жагыл, бойлу-сойлу ол көп яшлы анагъа ошама да ошамағъан. Устьевюне, ол авлетлерин янгыз оьсдюре. Ондан къысматына кант этегенликни, хатири къалагъанлықыны бир де эшитмежексиз. Наталья ойтесиз къужурлу лакъыр этип бажарагъан адам. Ондан къайры, музыка булан иштагъана, яшлар юхугъа батгъанда, гечеги лампаны ягъып, чебер асарланы охуй.

Наталья ата-анасын уллу сюов варазилик булан эсгере. Оланы көмеги болмагъан эди буса, ол оyz ишине тийишли чакъы заман бакъдырып болма жакъ эди. Наталья гъар бош мюгълетин яшлары булан ойтгерме къаст эте. Олар булан табиатгъа чыгъа, паркдан гезей яда кафеде олтуруп, татлиликлер ашай.

Натальяны дөрт де яшы, оyzу учун да анадаш, 39-нчушколада охуй ва анасын яхшы къыйматлар булан сюондюре. Яшланы уллулары Анастасия ва Максим анасыны ёлун танглама токташгъанлар ва врачлар болма сюелер, лицейни биохимия бёллюгүндө охуйлар. Гиччилиери Даниил ва Ксения гъали де гележекде ким болажагъын тангламагъан.

Тек экиси де тизив шахмат ойнайлар. 8 йыллыкъ Ксения чагына да къарамай, шахмат оюндан–Дагыстанны СКФО- ну чемпиону.

Гъалиги заманларда кёбюсю ағылупер бир-эки яшны оьсдюров булан тамамланып къала. Бирлери яшавун толу күйде ишине багъышлама сюе. Башгъалары, айрокъда къатынгишилер, эри къооп, яшланы янгыз оьзлеге аякъга тургъузма тюшежек деп къоркъа. Наталья шолай янашывланы, къоркъувланы маңнасын англамай.

–Яшлар бир заманда да, биревге де пуршав эт-мей. Устьевюне, инсанны яшавуна айрыча маңна, сюонч, ругъ бере. Яшлар –адамны яшавунда лап да уллу наисип!

Наталья Черкашина булан ағылусюнью гъакында хабарлагъан сонг, ЭКО булан байлавлу бир нече соравума жавап берме тиледим.

– Дагыстанда янгы къайда къачан къолланма башлангъан?

–Бизин центрда шо ишлер 2012-нчи йылда тийишли, гъалиги талаплагъа толу күйде жавап береген ясандырывлар булан таъмин этилген сонг башланды. Биринчи операцияны да биз шо йыл ойтгердик.

–Иш ёлдашлары гызыны гъакында бир нече сёз айтсағызыз арив болар эди?

–Бизин центрда 7 ойр даражалы врачлар, акушер-гинекологлар операциялар эте. Ондан къайры, олагъа 3 врач-эмбриолог, уролог-андролог, узиолог, анастиазолог-реаниматолог, оyzге медицина къуллукъулар кёмек эте. Олар Москвадагъы, Санкт-Петербургдагъы медицина центрларда билимлерин камиллешдирегени яхшы мердешге айланып битген. Устьевюне, Англияны, Данияны, Чехияны, Францияны, Италияны, Испанияны ва оyzге тыш уылкелени белгили клиникаларында сынав алып геле. Бизин бёлюкге медицина илмуланы кандидаты, Савлукъ сакълав министерликни штатда тюгюл баш врачи, Европа эмбриологланы жамииятыны члени Муъминат Арсеновна Хархарова башчылыкъ эте.

–Дагыстан көп яшлы ағылупери буланғы регионға гысаплана. Сизин центрға кёмек излеп гелегенлер кёпмю?

–Сиз тамаша болажакъсыз . Тек Дагыстанда яшгъа токтап болмайғанланы санаву Россия-дагъы орта гёрсетивлерден 1,5 керенге артыкъ. Бизде бар маңлуматлагъа гёре, шолай ағылупени умуми санаву 25 минге етише.

—Операцияны уystюнлю күйде оytгермеклиgi неден гъасил бола? Неге ЭКО барысына да бир йимик кёmek этмей?

—ЭКО гъярайтгъанынгны яшавгъа чыгъарагъан сигърулу чубукъ тюгюл. Шо кёп затдан гъасил бола: къатынгишини чагъындан, савлугъуну гъалындан, бир тюрлю аврувлары оырчюкгенликден, врачлагъа заманында бакъмагъанлыгъындан ... Операцияны башлагъанча биз ана болма сюеген къатынгишини толува мекенли күйде савлугъун тергейбиз. Эгер де, бир тюрлю авруву бар буса, гъалын къолайлашдырымакъ учун чараптар гёrebиз.

—Оызлеге яш болмай турагъан эр-къатынгъа не заман врачланы уystюне алгъасама тюше? Шогъар байлалу токъташдырылгъан болжаллар бармы?

—Эгер де, эр-къатын бир йылны узагъында толу ағылу яшавун юрютюп, олагъа яш болмай буса, касбучулагъа барып савлугъуну гъалын тергетме тюше. Кёбюсю умутлар булан туруп заманын тас эте ва кёп гечден кёmek излеме баштай.

—Башлапгъы вакътилерде ЭКО-ну кёmеги булан яш тапма токъташгъан ағылюлеге Москвагъа барма тюше эди. Уystевюне, операция бек багъа токътай эди. Бугюн де кёpler ЭКО шайлы акъчалар чыкъмаса бажарылмайгъан чара деп ойлаша ва шо саялы бармай къалалар. Гъали де багъалар шолай оырдеги күйде турамы?

—ЭКО, гертиден де, учуз операция тюгюл. Тек бизин центрда операциялар гъавайын да этиле. Шону булан медицина страхованиеси бар къатынгишилер пайдаланма бола.

—Операциягъа гъазирленив кёп узакъ заманы алагъаны гертими?

—Эгер де, натижасы болгъанны сюе бусагъыз, бары да тергевлерден чыкъмагъа герек. Анализлеринден сонг маммологланы, терапевтлени, эндокринологланы кёmеги булан къатынгишиге неге яш болмайгъаны токъташдырыла. Шогъар гёре, гележек операцияны хас программасы къурула. Шо программаны центрни ва Савлукъ сакълав министерликни комиссиялары къабул эте. Эгер де, оланы къаршылыгъы ёкъ буса эр-къатын оызлени гезигин къаравуллайлар. Шо гъакъда маълуматлар центрни сайтында ерлешдириле.

—Узакъ къарама тюшеми?

—Комиссиядан ойтген сонг адатлы гъалда 2-4 айлар къарайлар. Шо операциягъа токътагъан

адамланы санавундан ва эр-къатынны оызлени гъазирлигинден гъасил бола.

—Шо операцияны кимлеке этме ярамай?

—Къатынгишиде яшны оысювюне пуршавлукъ этме болагъан бир тюрлю аврувлар бар буса, операцияны этмей къоймакъ яхши.

—Бирлери ЭКО-ну кёmеги булан тувгъан яшлар осал бола, оысювю тенглилеринден артда къала деп гысап эте. Шогъар не деп айтар эдигиз?

—Инанмагъыз. ЭКО-ну кёmеги булан тувагъан яшланы оызгелеринден бир башгъалыгъы ёкъ. Бала мердешли күйде анасыны къарнында оысе ва 9 айдан янгы дюньягъа геле.

—ЭКО гъавайын янгыз ЗАГС-ы бар ағылюлеге этилеми?

—Биз бирисинден де шонуталап этмейбиз. Янгыз къатынгишини ва эргишини разилиги тарыкъ.

—Сизин бёлүкде эрсиз яшайгъан къатынлар кёmek алыш боламы?

—Бола. Олагъа бизде, банкыбызда донорланы сыйламагъа да имканлыкъ бериле.

Мен Наталья Черкашина булан таныш болгъанда, бизин республикада да адамлагъа герти насип тапма кёmek этеген оыр даражалы касбучулар ишлейгенине тюшюндюм ва оыктем болдум.

ЭЛЬМИРА ИБРАГЫМОВА

Ахыр сөз: 1995-нчи йылдан тутуп 2016-нчы йыл болгъанча Россияда ЭКО-ну кёmеги булан 191606 яш тувгъан.

ГЕРТИ СЮЮВНЮ ГИМНИ

Бу ағылшын парахатлықъда ва гелишиликде 55 йыл бирче яшап тұра. Олар бир де бир-бирине сююв сёзлер айтмады. Манаповлардың арасында гыслериначыкъдан билдириген хасияттөкъ. Тек уйесини ағылшын көрсөткішінде көрсетілді. Асхабалини ва Садигъатны уйлери ва абзарлары онча уллу түгел. Буса да шонда бир де яшланы къурған тавушлары эшитилмей къалмаган. Башлап оyzлени авлетлери зор, гылай торунларыны яшлары талашып, ойнап айлана.

Олар бир-бирине ювукъ болуп олтурған. Асхабали Манапов ва Садигъат Мухтарова Гумбет районнан Читли деңгээлде жайынде туваған. Оланы ата-аналары бир увучун, аш гесек учун къаратанғандан гече болғанча белин язмай ишлей зор. Ватандаш давнан къыйынлықъынан да ойтген. Уллу Ватан давнан акъубаларын чекген. Шону булан руғын, ич тазалығын тас этмеген, оғын болмаган. Къайсы ата-ана да нечакъы сойсө де, яшларына бай варислик къююп гетип болмай. Олар да яшларын яшавда оyzерин тапған, жамиятда абуру бар, насили болуп гөрмеге умут зор.

Асхабали ва Садигъат 1964-нчы йылда уйленелер. Ағылшын башлаптывы заманларында ойтесиз къыйын бола. Жагыллени адамшавлу турма ери де ёкъ болған. Тек гележек яшаву янгызы оyzлени гырақатындан, къастындан гыасил болғанын яхшы антквар. Гиччиден берли авур загыматтагъа уйренген жагыл эр-къатын къайсы ишни де кютюп бажара.

Гиччи яшлары да булан олар хайлы йыллар къотанларда яшап

турған. Яшлар оyzсе, ата-анасының көмекчилер бола. Ағылду де оyz мердешлери юрюле, Манаповлардың варислері шо мердешлени гылай де сакълама ва узатма къарай.

1979-нчы йылда олар янгы районға гёче ва оyzге гумбетлилер булаң бирче янгы юртнан къурма башлай.

Асхабали ва Садигъат тавлардан тюзбоялагъатюшгенлер жиек адатты гъиван-малны сакълайғандан къайры, оyzлени уюн къурма гирише. Ондан къайры, бавунда хыяр, памидор, согъан, яшылчалар чачып, мол тюшюмлер къайтарма уйрени. Олар уйлерини биринчи кюрчүлөрин салғандан берли арадан 40 йыл ойтген.

1979-нчы йылны март айында экиси де Жданову атындағы совхозға ишлеме тюшелер. Асхабали трактористни касбусун тангтай. Садигъаттагъа буса алда бир де юртмеген юзюмчюлюк тармакъға къуршалмады тюш. Бир де загыматдан баш къачырмайған къатынгиши борла оyzдюрөн сирларын тез антквар да къалмай ону бригаданы зөнгөндерди этип белгилейлер.

Яшав сынаву Асхабалиге янгы шартлагъа тез тюшюнме көмек зор.

Ол бир тюрлю четимликлеге де къарамай, яшав-турушу барған сайын берекетли болажагъына шексиз күйде инана зор. Адам этген ишинден оyzюне не пайда чыгъажакъ деген мердеш-адаттагъа аркъа таямай, гылал, намуслу күйде загымат төкмек борчлу экенин антквар. Тек 1982-нчы йылда хапарсыздан хатабалагъына тюшүп, сакъат болуп, болжалдан алда пенсиягъа чыгъа.

Оланы ағылшын сандығында сакъланған республиканы, районнан, совхозну башчыларыны атындан гелген тәбе аракъ баракалла кагызыланы, гюрометлев грамоталаны санавун да билмек күйин.

Садигъатни ва Асхабалини дөрт яшы бар. Барысы да оыр билимлер алған, мекенли яшав ёлун тапған. Ата-анасы яшавуны гылай мюгълетин аявлай, шогъар яшларын да уйрете. Бир гыакъыллы адам айтғанлай: «Гючю бар бай түгел, рагымулу юргеги бар адам бай».

—Яшларыгъыз терс ёлланы тангламады, гыакъыллы, устьюнлю, рагымулу адамлар. Тюз тарбияны сыры недир?—деп сорагъанда: «Биз оланы жекелеринде рагымулуқъ, адамлагъа бакъған якъадын инамлықъ сөнмесин деп оyzдюрмө къаралыбыз. Шюкюр Аллагъы, шону этип бажарғанбызы деп ойлашибыз»,— деди.

Будос ағылшын бүтүн оyzмюрю-герти, ялғансыз сюювнүү гимни.

Умгъани ЯГЫЯЕВА

Дагъыстанлыланы ағлю мердешлери

Бу йыл аты айтылғын алим, дагъыстан этнография илмүнү кюрчюсөн салғынан, РФ-ни ва РД-ни илмүларыны ат көзәнгъян чалышывчусу, профессор Сакинат Шигзагматовна Гъажиева түвгъанлы 105 йыл битди.

Сакинат Шигзагматовна биз гъали де оъзюне толукъыймат берип, ағамияттыгъын англат битмеген зор илму варисликни къюоп гетген. Ол 120-дан артыкъ

китапланы автору. Ону «Къумукълар», «Дагъыстанлы азербайжанлар», «Дагъыстанлы теркемелер», «Ногъайланы ағлю тарихини очерклери» ва олай кёп оъзге монографиялары дагъыстан тарихи илму хазнасына уллукъошум болуп токътагъан. Алини бары

да ахтарывларын гечирип къарагъанда шолардагъы аслу ойну шоссағыт сезесен. Ол бизин барыбызын да ойтген девюрлени гъакъындагы эсделекни сакълама чакъыра ва шо бизин борчубуз экенни эсибизге сала.

Сакинат Шигзагматовна булан хыйлы йыллар бирче ишлеме, гъакълашма настик болгъанлар, ону терен англавларын, оър ич культурасын, намуслугъун, аяйғанлыгъын, ахтарычугъисандагы пагъумларын айрыча есгерे эди.

С. Гъажиеваны артдагы илму ишлерини гъакъында айтгъанда, ону «Дагъыстан халқъланы ағлю ва уйленин мердешлери» деген асары илму жамиятны арасында, айрокъда жсанлы сесленивлер түвдургъан эди. Алини юртлардан айланып оъзю жыйгъан этнография ва адабият маълуматлагъа таянып, охувчуланы тездеги той мердешлер, уйленин къайдалар, ағлю аралыкълар булан таныш эти.

Тюнде биз Сакинат Шигзагматовнаны шо китабындагы яш тувув булан байлавлу мердешлени гъакъындагы ахтарывларыны бир гесегин беребиз.

Дагъыстанлы ағлюде гъар къачанда яш тувув лап да уллу ва шатлы ағвалатланы бириси болуп гелген. Кёп яши бар ағлю бары да якъдан аманлы, ёрукълу деп гъисаплана болгъан. Айрокъда улан тувса, шо бир байрамгъа айлана эди. Тамазалар оъзлеге бир къуллукъ этген жагъил: «Къатын сагъа батыр тапсын!» – деп ёрай болгъан. Башгъа ёравларда 7 уланны ва бир къызын гъакъында айтыла болгъан.

Яш тувгъанча къайнана алданокъ нарыйстагъа тёшеги ва ювургъаны булангъы бешикни, опуракъын, яшны чырмайгъан шаршавланы ва оъзге тарыкъ-герекни онгара.

Кёбюсю гезик къатынгиши яшын эрини ожагъында таба эди. Тек бир-бир халқълардагы, мисал учун, лакларда, андиллерде, гергебил ва гидатли аварларда ва шолай башгъа тав миллетлердеги адатгъа гёре, биринчи яшын къатын сёзсюз күйде оъзюню ата-анасыны

уюнде таба болгъан. Шо мурат булан ол онда яш тапгъанча бир ай алда гёчюп, яш тувгъан сонгда 40 гюн къала. Эрине заманда бир гелмеге ярай, тек оғътар гече къалмагъа ихтияр берилмей. 40 гюнден эрни дос-къардаши жагъил ананы алмагъа геле эди.

Къатынлагъа яш тапмагъа аначылар кёмек эти. Гъар юртда шолай 3-4 сынаву булангъы аначы къатын болгъан. Иши саялы олагъа уйесилери баракалла гъисапда будай ва къумач гесек бере эди. Ондан къайры, аначы яш тувгъан сонг ону экинчи анасы деп гъисаплана эди.

Адатгъа гёре, яш тувагъан уйнню яман гёзден, зулмулу гючлерден къорумакъ учун по-сагъагъа балта яда сабан темир салына. Ерли моллагъа гъайкел яздырта. Шо арап язывлары булангъы кагъыз гесекни сувда чайып, шо сувну яшгъа токътагъан къатынгъа ичирте.

Яш аман тувгъан сонг шатлыкълар башлана. Биринчилей сююнчю хабарны къаравуллап

эшик артда токътагъанлагъа билдириле. Олар оъз янындан яшланы дос-къардашгъа чапдырта. Сююнчю хабарны алып гелген яш савгъатсыз къалмай. Бир-бир жамиятларда улан тувса, яш тувгъан ағлынен ва оланы ювукъ адамларыны уйлерини къалкъысындан тюбек ата болгъан.

Къутулгъан къатынгъа башлап бал булан ярашдырылгъан тахана бериле. Къайнанасы къутлама гелген къонакълагъа уллу чоюнда ун гъалива гъазир эти. Къонакълар оъзлер де бош гелмей, яшгъа, анасына савгъатлар бере. Эргишилеге тийишли заман болгъанча яш тувгъан уйнню ичине гирме ярамай эди. Гъатта яшны атасы бир-еки жуманы ичинде къурдашларында тура эди. Уланы тувгъан эргишини башындан папахын сууруп алагъан адат да болгъан. Ол сонг баш гийимин савгъат бермейли, къайтарып болмай эди.

Бир жумадан яшны уллу яхшылыкълар ёрай туруп, уллана-

Женщина Дагестана

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора
А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь
С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска
Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска
Б. Ш. МУХИДИНОВА

редактор даргинского выпуска
П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска
П. Х. ХАЙБУЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска
Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска
З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска
С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией
С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор
Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:
ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 29.08.2019.

Подписано в печать 09.09.2019.

Формат бумаги 60 x 84¹/₈.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0809. Тираж (3300)512 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в двамесяца. Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

— Лейла Султанова — руководитель пресс-службы ПАО «Ростелеком».

сы яда аначы къатын бешикге сала. Нарыстаны алданокъ кириндиeler ва янги опуракълагъа безендире. Бешикге ун булангъы хадира салына. Шону булан ол башы-сакъалы ун йимик акъ болгъанчагъя яшасын деп ёравлар этелер. Аварлarda, ногъайларда яш паражат юхласын учун, бешикге мишикни, даргилер буса итбурунну сала болгъан.

Яшны бешикге салагъан гюн адатлы кюйде огъарат да къюола эди. Шо бир уллу шатлы агъватлгъа айланы эди. Къатынлар эт шорпа, пилав, гынкал, гъар

айтагъандан къайры, оъзю де янгыларын чыгъара болгъан.

Кисе-кисе дарай гийсин

уланым,

Къыналы къуйрукъ

атгъа минсин, уланым,

Бир къолуна къыргъый алсын,

уланым,

О къыргъыйны гъавгъа салсын,
уланым,

Гъавалардан къазлар тутсун,

уланым,

Къалалардан къызлар алсын,

уланым,

Барындан да ажайып сюйсон,

уланым.

тюрлю татлиниклер гъазирлей эди. Озокъда, столда гъамангъы боза болмаса, не байрам болар дагъы. Бир-бирде шатлыкълар, айрокъда биринчи яш тувгъанда, тойлардан къалышмайгъян күйдеги даражада оътгериле эди.

Яш бешикде адатлы гъалда огъар эки йыл битгенчеге сакълана. Биринчи тишлери чыкъгъанда, анасы будайны яда гъабижайны биширип, орамда оълеше. Шолай садагъалар яш биринчилей юрюме башлагъанда да этиле эди.

Яшын юхлатагъанда анасы баласына гъайлек йырлар йырлай. Гъар ана белгили, тезден берли юрюлюп турагъан йырланы

Гъайлек йырларда яшны тарбиялав ва гележеги булан байлавлу сююнчлер ва дертер, умутлар ва хыяллар суратлана. Шоларда эпиз тамаша, оъзтёре-че тенглешдиривлер, эпитетлер къоллана.

Ананг барсан, алтын топ,
Сен сав болсанг, маллар кёп,
Башлы тюзде ер де кёп,
Гъамри оъзенде сув да кёп,
Барын сабан саларбыз,
Сюйген къызыны аларбыз,
Тай атынга минерсен,
Танывлу уйге гирерсен,
Танглап къызыны аларсан.

Алав АЛИЕВ

КОЛЫБЕЛЬНАЯ

Из дагестанской народной поэзии

Ох, мамина травинка,
Любовь моя и боль.
Ты вишня из Голотля,
Тиндинская фасоль.
Зима наступит скоро,
Потом растает лед,
Потом соседский мальчик

К тебе играть придет.
Блестит твой первый зубик,
Глаза твои блестят.
Спи, мамина травинка,
Все дети крепко спят.

Перевел Н. Гребнев

ИНДЕКС 73901

6+

Ростелеком